

The Journal of Spatial Planning & Geomatics

Research Paper

Proposing a Framework for Measuring the Right to the City in Urban Development Plans

Mohammadsaleh Shokouhbidhendi^{1*}, Fatemeh Cheraghzadeh²,
Amin Mohtajallah Yazdi³

1. Assistant Professor in Urban Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

2. MSc Student in Regional Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

3. MSc Student in Regional Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

Received: 2024/09/12
Accepted: 2025/01/18

ABSTRACT

In recent decades, the term "right to the city" has been noticed first in philosophy and then in urban planning. Perhaps the right to the city can be defined as the right of citizens to benefit a rich cultural urban space. Based on this, urban development plans can play a significant role in realizing or not realizing this right. The question is how to find out to what extent an urban development plan is based on the right to the city? In order to answer this question, a scale should be proposed to measure the right to the city in urban development plans. Due to the relative nature of the achievement of the right to the city in urban development programs, the present research, while proposing a scale, by selecting two study samples (Tehran Comprehensive Plan and Paris Sustainable Development Plan), uses the comparative method in evaluating the right to the city.

The research approach is a documentary and comparative approach. In the first step, while examining the theoretical foundations and existing literature (based on the opinions of Lefebvre, Soja and Harvey), a framework for measuring the right to the city in urban development programs is proposed, and then a comparative study has been done based on the data obtained from the study of the documents of the Tehran Comprehensive Plan and the Paris Sustainable Development Plan (Le Projet d'Aménagement et de Développement Durable- PADD) as well as the results of in-depth interviews with the planners and urban managers of Tehran and Paris.

The research approach is a documentary and comparative approach. In the first step, a framework for measuring the right to the city in urban development programs is proposed via examining the existing literature (based on the opinions of Lefebvre, Soja and Harvey). Then a comparative study has been done based on the data obtained from the study of the documents of the Tehran Comprehensive Plan and the Paris Sustainable Development Plan (Le Projet d'Aménagement et de Développement Durable- PADD) as well as the results of in-depth interviews with the planners and urban managers of Tehran and Paris.

The results indicate that urban development plans can be articulated based on to the right to the city along a continuum ranging from "the eradication of religious and racial discrimination" to "the right to urban existence". Furthermore, the comparative analysis of the urban development plans of Tehran and Paris, utilizing this proposed continuum range, reveals that the notion of the right to the city is significantly diminished within the Tehran comprehensive plan. Although the Tehran comprehensive plan document acknowledges certain facets of citizens' rights

pertaining to urban existence, it predominantly adopts a physicalistic perspective, thereby neglecting the citizens' entitlement to experience an environment imbued with identity and cultural richness. Conversely, the sustainable development agenda of Paris contemplates a more elevated conception of the right to the city, such that it incorporates the right to the city at the level of "equitable access to economic and social opportunities" as a fundamental component of its strategic framework.

Keywords:

Right to the City, Tehran Comprehensive Plan, Sustainable Development plan of Paris (PADD), Urban Development Documents, Comparative Study.

***Corresponding Author** Assistant Professor in Urban Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

ORCID: 0000 0002 8472 270X
shokouhi@iust.ac.ir

I

Extended Abstract**Introduction**

n contemporary scholarly discourse, the notion of the "Right to the City" has garnered substantial scholarly scrutiny within the fields of urban studies, philosophy, and urban planning. Originally articulated by Henri Lefebvre, this notion underscores the entitlement of all inhabitants to engage with and access the urban landscapes that fundamentally shape their existence. It advocates for urban contexts that are abundant in cultural diversity and provide equitable opportunities for every individual. The actualization of this right is profoundly shaped by urban development frameworks, which dictate the degree of inclusivity and equity within urban environments. This research endeavors to investigate the degree to which two urban development frameworks, specifically the Tehran Comprehensive Plan and the Paris Sustainable Development Plan, correspond with the foundational tenets of the Right to the City. Through the application of a newly formulated analytical framework, this study presents a comparative examination of the planning documents associated with these two metropolitan areas.

Research Method

This research adopts a documentary and comparative methodological approach to evaluate the degree to which urban development strategies embody the principles of the Right to the City. Initially, an examination of the theoretical underpinnings of the Right to the City is conducted, encompassing the seminal contributions of scholars such as Henri Lefebvre, David Harvey, and Edward Soja. Subsequently, a comprehensive framework for assessing the actualization of this right is formulated, emphasizing a multitude of socio-economic, cultural, and political dimensions. The proposed framework features an eight-tiered ladder, which progresses from the eradication of discrimination to the overarching objective of guaranteeing equitable rights to urban existence. This evaluative framework is then employed in a meticulous comparative analysis of the Tehran Comprehensive Plan and the Paris Sustainable Development Plan.

Results & discussion

The results indicate significant disparities in the manner in which the Right to the City is conceptualized within the two strategic frameworks, especially concerning the social, cultural, and physical dimensions of urban advancement.

1. Tehran Comprehensive Plan

The Tehran Comprehensive Plan predominantly centers on the aspect of physical development, with a particular emphasis on land utilization and public transportation systems. Although these elements are crucial for the operational efficiency of urban areas, the plan adopts a rather myopic perspective by overlooking the cultural and social facets of urban existence. Consultations with urban planning specialists suggest that this plan has intensified disparities within Tehran, especially between its northern and southern regions. Detractors contend that the policies enacted in southern Tehran have failed to sufficiently cater to the socio-economic requirements of the populace, culminating in a deterioration of living standards instead of enhancements. This prioritization of physical infrastructure over social equity positions the Tehran Comprehensive Plan at the fourth tier of the evaluative framework, which underscores the importance of equitable access to infrastructure and urban amenities. Nevertheless, its efficacy in fostering equity remains dubious, as it may have inadvertently exacerbated pre-existing inequalities.

2. Paris Sustainable Development Plan

In juxtaposition, the Paris Sustainable Development Plan adopts a more holistic paradigm regarding urban development, accentuating social equity, civic engagement, and economic fairness. The objectives of the plan, which are firmly rooted in the Solidarity and Urban Renewal Law (SRU), prioritize the enhancement of living standards for all inhabitants, the expansion of economic prospects, and the mitigation of

disparities. Initiatives designed to augment social housing, foster mixed-use urban settings, and improve public spaces are pivotal to this framework. Furthermore, the plan advocates for participatory governance through the engagement of residents in the decision-making processes. Interviews conducted with urban planners in Paris substantiate that the plan aspires to guarantee that all citizens can access cultural, economic, and social opportunities. Grounded in this comprehensive framework, the Paris Sustainable Development Plan achieves a markedly elevated position on the evaluative continuum, approaching the full actualization of the Right to the City.

Conclusion

This comparative analysis elucidates that although both Tehran and Paris encounter obstacles in the realization of the Right to the City, their respective urban development strategies pursue this objective through fundamentally divergent methodologies. The Tehran Comprehensive Plan predominantly emphasizes physical planning, frequently at the detriment of addressing social and cultural entitlements. Conversely, the Paris Sustainable Development Plan integrates policies designed to promote social justice, equity, and active civic engagement, thus aligning more closely with the foundational principles of the Right to the City.

In order to enhance the Tehran Comprehensive Plan and ensure its congruence with the Right to the City framework, the following recommendations are articulated:

- **Integrate Cultural and Social Rights:** Urban development initiatives should transcend mere physical infrastructure considerations and equally prioritize the cultural and social facets intrinsic to urban existence.
- **Augment Public Participation:** Urban planning processes ought to foster enhanced collective decision-making, ensuring that citizens are actively engaged at each phase of policy execution.
- **Reform Urban Service Distribution:** Policies must be designed to mitigate socio-economic inequalities across various city districts, with particular emphasis on the disparities observed between northern and southern Tehran.

This investigation contributes to the expanding corpus of scholarship concerning the Right to the City by offering a systematic framework for the assessment of urban development strategies. The results provide critical insights for policymakers and urban planners who are endeavoring to cultivate more inclusive and equitable urban environments.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تدوین چارچوبی برای سنجش حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری

محمد صالح شکوهی بیدهندی^{۱*}، فاطمه چراغزاده^۲، امین محتاج اله یزدی^۳

۱. استادیار شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

در دهه‌های اخیر، اصطلاح حق بر شهر در فلسفه و سپس در شهرسازی مورد توجه قرار گرفته است. حق بر شهر را می‌توان حق برخورداری شهروندان از فضای غنی فرهنگی تعریف کرد. برنامه‌های توسعه شهری می‌توانند سهم قابل توجهی در تحقق یا عدم تحقق این حق ایفا کنند. پرسش این است که چگونه می‌توان متوجه شد یک برنامه توسعه شهری تا چه اندازه مبتنی بر حق بر شهر تدوین شده است؟ به این منظور لازم است مقیاسی برای سنجش حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری پیشنهاد گردد. پژوهش حاضر ضمن پیشنهاد یک مقیاس، با انتخاب دو سند (طرح جامع تهران و برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس)، به ارزیابی این حق می‌پردازد. رویکرد پژوهش، رویکردی اسنادی و تطبیقی است. ابتدا با بررسی مبانی نظری، چارچوبی برای سنجش حق بر شهر ارائه شده و سپس با اتکا بر داده‌های برگرفته از دو سند و نتایج مصاحبه عمیق با متخصصان، بررسی تطبیقی دو سند انجام گرفته است.

یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که می‌توان حق بر شهر را در قالب یک طیف از «رفع تبعیض دینی و نژادی» تا «حق زندگی شهری» تبیین کرد. بررسی دو سند نشان می‌دهد که مفهوم حق بر شهر در طرح جامع تهران تقلیل یافته و با نگاهی کالبدگرایانه، حق شهروندان برای برخورداری از فضای با هویت و فرهنگ غنی را نادیده می‌گیرد. در مقابل، در برنامه پاریس، سطح بالاتری از حق بر شهر مورد توجه قرار گرفته و حق بر شهر در سطح «دسترسی برابر به موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی» در دستور کار قرار گرفته است. پیشنهاد این مقاله توجه بیشتر به وجوه غیرکالبدی و حقوق مختلف شهروندان در شرح خدمات برنامه، جمع‌سپاری و عرضه برنامه جهت قضاوت شهروندان و نخبگان پیش از تصویب و نیز جبران حقوق عامه تخصیص شده در زمان بازنگری طرح جامع تهران است.

واژگان کلیدی:

حق بر شهر، طرح جامع تهران، برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس، اسناد توسعه شهری، بررسی تطبیقی.

۱. مقدمه

موضوع حق بر شهر (یا آن گونه که برخی مترجمان گفته‌اند: حق به شهر، یا حق مشخص به شهر مشخص) در دهه‌های گذشته در میان صاحب‌نظران برنامه‌ریزی شهری اهمیت زیادی یافته است. برای اولین بار آنری لوفور به طرح مفهوم

«حق بر شهر» پرداخته است. لوفور حق بر شهر را با مقولات مختلف زندگی درهم می‌آمیزد و مقولاتی نظیر نگاه به گذشته، گردشگری، بازگشت به قلب شهرهای سنتی و فراخواندن مراکز موجود یا اخیراً توسعه‌یافته را به عنوان مسیرهای دست‌یابی به حق بر شهر مطرح می‌کند. او موضوع میل به فرار از شهرهای فرسوده و نوسازی نشده به سوی طبیعت را مطرح می‌کند و آن را خلاف حق بر شهر می‌داند (هرچند تصریح می‌کند که این به این معنی نیست که نیازی به حق حفظ فضاهای «طبیعی» گسترده نباشد). او حق بر شهر را صورت‌بندی تغییر شکل یافته و نوشته‌ای از «حق زندگی شهری» می‌داند (Lefebvre, 2000: 158). به تبعیت از لوفور، اندیشمندان دیگری همچون هاوری و سوجا نیز بر این موضوع متمرکز بوده‌اند. هاوری در مقاله‌ای تحت عنوان «حق بر شهر» چنین مطرح می‌کند که در عصر کنونی آرمان‌های حقوق بشر هم از نظر سیاسی و هم از نظر اخلاقی در مرکز توجه قرار گرفته‌اند. این حق، بیشتر از اینکه یک حق فردی باشد، حقی جمعی است؛ زیرا این تحول به ناچار به اعمال قدرت جمعی برای تغییر شکل فرآیندهای شهرنشینی وابسته است (Harvey, 2008: 23). همچنین سوجا با ارجاع به منشور جهانی حق بر شهر، ادعا می‌کند که حق بر شهر محدود به تعریف رسمی شهر نیست. قلمروهای شهری و حومه‌های روستایی آنها نیز فضاها و مکان‌هایی هستند که می‌توان در آنها حقوق جمعی را به عنوان راهی مطمئن برای رسیدن به توزیع پایدار، مردم سالارانه (دموکراتیک)، عادلانه، جهانی و متساوی منابع، ثروت، خدمات، کالاها و فرصت‌هایی که شهر ارائه می‌دهد به دست آورد (Soja, 2010: 106). پژوهش‌های دیگری نیز در خصوص حق بر شهر از سوی محققان داخلی و خارجی انجام شده که از جمله می‌توان به مقاله «بازی شهری (دیجیتال) و حق بر شهر: چشم‌اندازی انتقادی» (Castro Seixas, 2021)، مقاله «نظام حقوق شهرسازی ایران در پرتو قوانین و مقررات اسلامی (تبیین الگوی برهم‌کنش حقوق عمومی و خصوصی)» (خیرالدین و دلایی میلان، ۱۳۹۵)، مقاله «تعادل بخشی بین حقوق مالکانه و منافع عمومی در اقدامات نوسازانه شهری (از تعارض منافع تا تعادل حقوق در قوانین سلب و تأمین حقوق مالکانه)» (خیرالدین و دیگران، ۱۳۹۵) و مقاله «موجه‌سازی حق بر شهر در فقه امامیه» (معینی‌فر، ۱۴۰۳) اشاره کرد. با این حال این پژوهش‌ها کمتر تلاش کرده‌اند مقیاسی برای سنجش میزان التزام به حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری را ارائه کنند (برای نمونه در خصوص میزان مشارکت در برنامه‌های توسعه شهری، مقیاس‌هایی مثل نردبان مشارکت ارنشتاین وجود دارد. اما برای موضوع حق بر شهر چنین مقیاسی پیشنهاد نشده است). بدیهی است که برنامه‌های توسعه شهری به صورت صفر و صد موفق یا ناموفق در تحقق حق بر شهر نیستند، بلکه لازم است طیفی تعریف شود که مقیاسی برای مقایسه اسناد برنامه‌ها در این خصوص ایجاد کند؛ زیرا شاهد عدم پاسخگویی مناسب در طرح‌های سنتی توسعه شهری هستیم (رفعیان و رضوی، ۱۳۸۸). هدف از پژوهش حاضر، ارائه چارچوبی برای سنجش حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری تهران و پاریس است. این مسئله که پژوهش‌ها کمتر به سنجش حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری پرداخته‌اند، می‌تواند به اهمیت و ضرورت این تحقیق اشاره کند و نیاز به اقدامات بیشتر را مشخص کند. مقاله حاضر ابتدا مروری بر دیدگاه‌های صاحب‌نظران درباره مفهوم حق بر شهر ارائه می‌کند. سپس با ارائه یک چارچوب نظری و تبیین روش پژوهش، دو برنامه تهران و پاریس را هم از نظر زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی برنامه‌ریزی برای تحقق حق بر شهر و هم از نظر

محتوای سند و دیدگاه‌های کارشناسان نسبت به آن‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد. در نهایت پس از بحث و تحلیل تطبیقی، نتیجه‌گیری انجام می‌شود.

۲- مفهوم حق بر شهر

۲-۱- دیدگاه‌های آنری لوفور

لوفور، اندیشمند فرانسوی چپ‌گرایی است که توجه او به عنوان یک فیلسوف به مفهوم «فضا» بسیار حائز اهمیت است. لوفور به خاطر مطالعاتی که بر روی دیالکتیک، مارکسیسم، زندگی روزمره، شهرها و فضاهای اجتماعی انجام داده و نیز به دلیل ابداع اصطلاح حق بر شهر شناخته می‌شود. لوفور با تحلیل روابط اجتماعی حاکم بر فضا و زندگی روزمره مردم، به درک بی‌عدالتی‌های موجود در فضای شهر دست یافت و به همین دلیل به طرح مفهوم «حق بر شهر» پرداخت. دن میشل در خصوص این اصطلاح می‌نویسد حق بر شهر اصطلاحی است که به طور نزدیکی با فیلسوف مارکسیست فرانسوی، لوفور در ارتباط است. لوفور کتابی به نام «حق بر شهر: و به دنبال آن فضا و سیاست»^۱ را که به مناسبت صدمین سال انتشار کتاب «سرمایه» کارل مارکس و درست پیش از جنبش دانشجویی و کارگری سال ۱۹۶۸ می‌نویسد تا بررسی کند که پس از بورژوازی دقیقاً چه فلسفه شهری می‌تواند وجود داشته باشد. او در بخشی از این کتاب، بحثی هنجاری را مطرح می‌کند که بر مبنای آن، شهر یک اثر است که شهروندان در آن مشارکت می‌کنند (Mitchell, 2003: 17). در حقیقت، حق بر شهر حقی جمعی است که به مکانی معین مربوط می‌شود.

لوفور حق بر شهر را با مقولات مختلف زندگی در هم می‌آمیزد و مقولاتی نظیر نگاه به گذشته، گردشگری، بازگشت به قلب شهرهای سنتی، و فراخواندن مراکز موجود یا اخیراً توسعه‌یافته را به عنوان مسیرهای دست‌یابی به حق بر شهر مطرح می‌کند. او موضوع میل به فرار از شهرهای فرسوده و نوسازی نشده به سوی طبیعت را مطرح می‌کند و آن را خلاف حق بر شهر می‌داند (هر چند تصریح می‌کند که این به این معنی نیست که نیازی به حفظ فضاهای «طبیعی» گسترده نباشد). او حق بر شهر را صورت‌بندی تغییر شکل یافته و نو شده‌ای از «حق زندگی شهری» می‌داند (Lefebvre, 2000: 158).

۲-۲- دیدگاه‌های دیوید هاروی

هاروی یکی از نظریه پردازانی است که از حوزه جغرافیا به سوی مطالعات شهری کشیده شده است. او در آثار اولیه خود همچون «محیط‌شناسی انسانی» (۱۹۵۰)، و «تبیین در جغرافیا» (۱۹۶۹) بیشترین اهمیت را به فضای فیزیکی شهر می‌داد (فکوهی، ۱۳۸۳: ۲۱۹). به عنوان مثال در اولین اثر خود، «تبیین در جغرافیا»، از طرح مباحث اجتماعی و فلسفی خودداری می‌کند و به طور عمده مسائل مربوط به فضا را مطرح می‌کند (هاروی، ۱۳۷۶: ۶). هاروی در مقاله‌ای تحت عنوان «حق بر شهر» چنین مطرح می‌کند که در عصر کنونی آرمان‌های حقوق بشر هم از نظر سیاسی و هم از نظر اخلاقی در مرکز توجه قرار گرفته‌اند. این حق، بیشتر از اینکه یک حق فردی باشد، حقی جمعی است؛ زیرا این تحول به ناچار به اعمال قدرت جمعی برای تغییر شکل فرآیندهای شهرنشینی وابسته است (Harvey, 2008: 23).

^۱ - Le Droit à la ville: suivi de Espace et Politique, 1974

۳-۲- دیدگاه‌های ادوارد سوجا

سوچا مفهوم نابرابری توزیعی را از هاروی و مفهوم حق بر شهر را از لوفور به عاریت می‌گیرد؛ چنانکه خود نیز اذعان دارد که مفهوم حق بر شهر، که اصالتاً توسط لوفور ابداع شده است، بنیان‌های شهری جستجو در پی عدالت، مردم سالاری و حقوق شهروندی را در شکلی تازه به کار می‌گیرد. او چنین توضیح می‌دهد که لوفور کارهای معمولی روزمره زندگی شهری را به عنوان تولید نابرابر روابط قدرت دید که یکی پس از دیگری خود را در توزیع‌های نامساوی و ناعادلانه منابع اجتماعی در فضای شهر می‌دهند (Soja, 2010: 96).

سوچا به منشور جهانی حق بر شهر و دو نشست (فروم) برگزار شده در کیتو و بارسلونا اشاره می‌کند. او در ادامه چنین اظهار می‌دارد که به منظور به هم نزدیک‌تر کردن عدالت جهانی، عدالت محیطی، و جنبش‌های حقوق بشری، منشور حق بر شهر در ابتدا ذکر می‌کند که شهر یک فضای فرهنگی غنی و متنوع است که به تمام ساکنان تعلق دارد و اینکه همه بدون هیچ‌گونه تبعیض جنسیتی، سنی، وضعیت سلامتی، درآمد، ملیت، نژاد، وضعیت مهاجرت و یا گرایش‌های سیاسی، دینی و جنسی حق بر شهر و نگهداری هویت و خاطرات فرهنگی دارند. شهروندان نه تنها به عنوان ساکنان دائمی تعریف می‌شوند، بلکه آن‌ها که در رفت و آمد هستند نیز شهروند محسوب می‌شوند. فهرستی از اصول حق بر شهر وجود دارد که شامل مدیریت دموکراتیک (مردم‌سالارانه)، یادگیری شهروندی و استفاده از منابع اقتصادی و فرهنگی، برابری و عدم تبعیض، محافظت‌های ویژه برای افراد و گروه‌های آسیب‌پذیر و نیز همبستگی اقتصادی و سیاست‌های پیشبردی می‌شود (Soja, 2010: 106).

۲-۴- سایر دیدگاه‌ها درباره حق بر شهر

به جز لوفور، هاروی و سوچا، برخی دیگر از محققان نیز به موضوع حق بر شهر پرداخته‌اند که اگرچه از نظر اهمیت در بنیان‌گذاری نظریه در جایگاه سه نفر نام‌برده قرار ندارند، با این حال پرداختن به آرای ایشان به فهم بیشتر تلقی‌ها از مفهوم حق بر شهر کمک می‌کند. برای نمونه از نظر شیلدز، حق بر شهر، حق تجمع و تصرف فضاهای زندگی عمومی است (Shields, 2013: 345). برخی صاحب‌نظران کوشیده‌اند که وجوه مختلفی از حق را که در عبارت حق بر شهر پنهان است تشریح کنند. برای نمونه از نظر کمپین رویتر، تلاش برای تغییر شهر از طریق کنش اجتماعی منجر به توسعه حوزه‌های جدیدی از حقوق انسانی مانند حق جابه‌جایی (حمل و نقل عمومی)، حق داشتن محیط پایدار و سالم، حق مشارکت سیاسی در سطح محلی، حق سلامت و حق عدالت اجتماعی شده است (نقل از اشتیاقی و شارع‌پور، ۱۳۹۹: ۶۸). مشاهده می‌شود که از این منظر، حق بر شهر از طریق روابط اجتماعی شکل می‌گیرد. این حق به محض مطالبه، ارزش خود را به دست می‌آورد و شیوه‌های جدید زندگی، روابط اجتماعی جدید و امکان‌های جدید را برای مبارزات سیاسی ایجاد می‌کند (همان).

باید توجه شود که حق بر شهر نسبت به مفهوم حقوق شهروندی می‌تواند دامنه شمول متفاوتی داشته باشد. حق به شهر نسبت به حق شهروندی، تصمیمات بیشتری را در امور شهری زیر نظارت شهرنشینان قرار می‌دهد؛ برای مثال این

که در کجا سرمایه‌گذاری شود، شغل‌های جدید ایجاد شود، خط‌های حمل و نقل عمومی جدید راه‌اندازی شود، مسکن جدید ساخته شود و یا هر تصمیم دیگری که به طور مشخصی به تولید فضا در شهر مربوط باشد (پرسل، ۲۰۰۲ نقل از اشتیاقی و شارع‌پور، ۱۳۹۹: ۶۸). برای فرناندز حق بر شهر شامل حق همه ساکنان شهر برای لذت بردن از همه خدمات و مزایای سکونت و همچنین حق مشارکت مستقیم در مدیریت شهرها است (فرناندز: ۲۰۰۷، ۲۰۸ نقل از اشتیاقی و شارع‌پور، ۱۳۹۹: ۶۹). به عبارت ساده، حق بر شهر از دو عنصر شهروندی دفاع می‌کند: توانایی همه گروه‌ها و افراد برای زندگی در شهر، حضور در آن و لذت بردن از همه قسمت‌های آن و شرکت در تصمیماتی که شهر را شکل می‌دهد و استفاده از فضاهای آن برای اعمال نقش شهروندی‌شان (پایستون، ۲۰۰۹: ۸۵ نقل از اشتیاقی و شارع‌پور، ۱۳۹۹).

۳. چارچوب نظری

در بررسی مبانی نظری، تلاش شد یک سیر تاریخی تکوین مفهوم حق بر شهر، از آنری لوفور که واضع مفهوم حق بر شهر است تا دیوید هاروی که شارح آن است و ادوارد سوگا که متأخرترین است طی شود. در این سیر مشخص شد که مفهوم حق بر شهر از تعبیر «حقی جمعی به مکانی معین» در اندیشه لوفور به «حق اعمال قدرت جمعی برای تغییر شکل فرآیندهای شهرنشینی» در آرای هاروی و در نهایت «حق شهروندان برای زندگی در شهر به مثابه یک فضای فرهنگی غنی و متنوع که به تمام ساکنان تعلق دارد» در نظر سوگا رسیده است. سپس به برخی دیگر از صاحب‌نظران اشاره شد که به وجوه مختلف مفهوم حق بر شهر نظیر حق سکونت، حق جابه‌جایی، حق داشتن محیط پایدار و سالم، حق مشارکت سیاسی در سطح محلی، حق سلامت و حق عدالت اجتماعی اشاره کرده‌اند و تلاش کرده‌اند میان مفهوم حق بر شهر و حقوق شهروندی تمایز قائل شوند.

در این پژوهش، منظور از حق بر شهر، «حق شهروندان برای زندگی در شهر به مثابه یک فضای فرهنگی غنی و متنوع است که به تمام ساکنان تعلق دارد و اینکه همه بدون هیچ گونه تبعیض جنسیتی، سنی، وضعیت سلامتی، درآمد، ملیت، نژاد، وضعیت مهاجرت و یا گرایش‌های سیاسی و دینی حق زندگی شهری و نگهداری هویت و خاطرات فرهنگی دارند». این تعریف تا حدود زیادی ملهم از نگاه سوگا است، به جز اینکه عبارت گرایش‌های جنسیتی از عبارت سوگا حذف گردیده تا با ارزش‌های حاکم بر جامعه ایرانی همخوانی بیشتری داشته باشد.

پیشتر اشاره شد که احتمالاً نمی‌توان تحقق حق بر شهر را در برنامه‌های توسعه شهری به صورت صفر یا صد در نظر گرفت. بر این راستا، این مقاله به تأسی از نردبان مشارکت ارنشتاین (Arnstein, 1969) نردبانی هشت پله‌ای را برای ارزیابی حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری پیشنهاد کرده است. با توجه به مطالب گفته شده می‌توان نردبان حق بر شهر را بصورت به صورت شکل شماره ۱ ترسیم کرد.

شکل ۱. چارچوب پیشنهادی برای ارزیابی حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری (منبع: نگارندگان)

Figure 1. A proposed framework for assessing the right to the city in urban development plans
(Source: Authors)

۴. روش‌شناسی تحقیق

در ادامه دو برنامه تهران و پاریس ابتدا معرفی و سپس مقایسه خواهند شد. بررسی این دو برنامه از این جهت صورت می‌پذیرد که برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس بر روی طرح جامع تهران تأثیر مستقیمی داشته است. کارشناسان شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهر تهران (که از مهم‌ترین مراکز مطالعاتی شهرداری تهران در زمان تهیه طرح جامع بود) «برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس» را در سال ۱۳۸۳ به زبان فارسی ترجمه کرده‌اند. سپس گروهی از کارشناسان نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران (کارفرمای طرح جامع تهران) و شرکت بوم‌سازگان (شرکت مشاور تهیه‌کننده طرح جامع) در سفری از آتلیه تهیه‌کننده برنامه در پاریس بازدید کردند. پس از این، از موسسه شهرسازی پاریس (APUR) در سال ۱۳۸۴ (۲۰۰۵ میلادی) برای انجام راهنمایی و کمک به فرآیند تهیه طرح جامع شهر تهران دعوت شد. این موسسه طی مأموریتی در تاریخ ۱۲ تا ۲۲ خرداد ۱۳۸۴ در تهران گزارشی را منتشر کرده است. بنا به این گزارش، «طرح جامع یک نگرش کلی از تهران را تبیین خواهد کرد. این طرح با کار در مقیاس مناطق و کار بر روی خصوصیات هویتی تهران و همچنین عناصر لازم از پروژه‌های آتی تهران پشتیبانی و تأمین می‌شود. امید می‌رود در نتیجه کار مداوم رفت و برگشت در سطوح مقیاس‌های کلی و محلی، این انسجام بزرگ حاصل شود. اگر کسی بخواهد این وضعیت را با وضعیت استان محل استقرار پاریس (ایل دو فرانس Ile de France) مقایسه کند، طرح جامع تهران با برنامه (PADD)^۱ نزدیک خواهد بود که جهت‌های اصلی و پروژه‌های بزرگ منطقه‌ای و منافع کلان شهر را تعریف

^۱ - PADD: Plan d'aménagement et de développement durable

می‌کند. طرح‌های تفصیلی نیز بیشتر به برنامه‌های محلی شهری (PLU)^۱ نزدیک است که به کار ظرفیت تشخیصی و پیشنهادی می‌پردازند (APUR, 2005). این امر نشان می‌دهد که طرح جامع تهران تا حدود زیادی متأثر از برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس بوده است. با این وجود تفاوت‌های زیادی به لحاظ محتوا و رویه تهیه در این دو برنامه قابل مشاهده است. این امر شاید به دلیل تفاوت‌های حاکم بر الگوی توسعه دو شهر و همچنین نظام برنامه‌ریزی شهری در ایران و فرانسه باشد. با این حال، موضوع توجه به «اشتراکات محدود» در عین «تفاوت‌های موجود» برای انتخاب دو یا چند نمونه مطالعاتی، موضوعی است که در بسیاری از تحقیقات تطبیقی رایج است.^۲

پژوهش حاضر مطالعه‌ای تطبیقی است. روش تطبیقی روشی است که به مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌های میان جوامع علاقمند است (ریگین، ۱۳۸۸: ۳۲). برخی از اندیشمندان معتقدند که اندیشیدن بدون مقایسه غیرقابل تصور است و به همین ترتیب، بدون مقایسه کل تفکر و پژوهش‌های علمی نیز غیرقابل تصور خواهند بود (Swanson: 1971: 145) به نقل از ریگین، ۱۳۸۸: ۳۱). مطالعه تطبیقی، از طریق تعدد نمونه‌های مطالعاتی، می‌تواند امکان حرکت به سوی نظریه-پردازی را فراهم سازد. این امر به ویژه در انجام مطالعات مربوط به مفاهیم نسبتاً انتزاعی (نظیر حق بر شهر) اهمیت می‌یابد. در این مطالعه نیز، به منظور پرهیز از کاربرد جملات قطعی‌گرایانه نظیر «این برنامه حق بر شهر را محقق کرده است» یا «این برنامه حق بر شهر را نادیده گرفته است» به استفاده از منطق مقایسه روی آورده شده است تا با کاربرد جملاتی نظیر «این برنامه، از جهاتی بیشتر از برنامه دیگر حق بر شهر را احقاق کرده است» بتوان ارزیابی قابل دفاع‌تری ارائه داد. با توجه به مقایسه‌ای بودن موضوع ارزیابی حق بر شهر در این پژوهش، به نظر می‌رسد که فرآیند خطی ارزیابی نمی‌تواند کافی باشد. به همین جهت این مطالعه از الگویی رفت و برگشتی در ساختار خود برخوردار است. شکل ۲، تفاوت الگوی تحقیق خطی را با الگوی دورانی (مورد استفاده در این تحقیق) نشان می‌دهد.

شکل ۲. تفاوت الگوی تحقیق خطی و دورانی (فلیک، ۱۳۸۸: ۱۱۳)

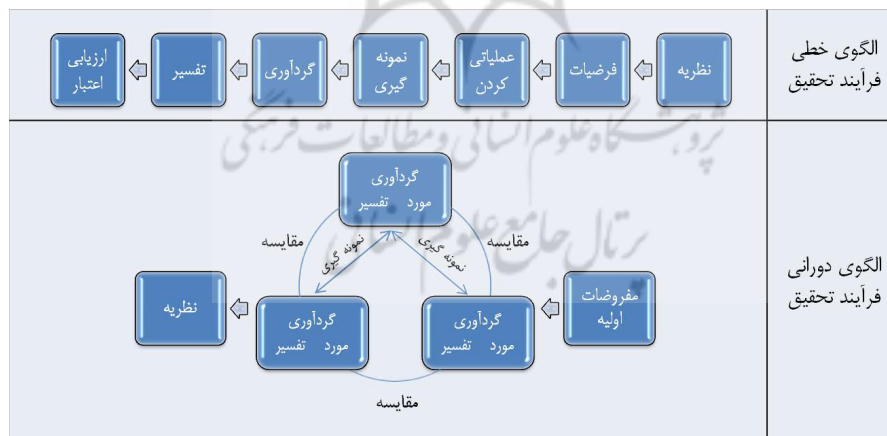

Figure 2. The difference between linear and cyclical research patterns

^۱ - PLU : Plan local d'urbanisme

^۲ - چنان‌که اووه فلیک معتقد است: «در مطالعه تطبیقی شما مورد را در کلیت و با تمام پیچیدگی‌هایش مشاهده نمی‌کنید، بلکه موردهای متعددی را از جنبه‌ی خاصی مد نظر قرار می‌دهید» (فلیک، ۱۳۸۸: ۱۵۷). بنابراین، با وجود تفاوت‌هایی که در الگوی توسعه و نظام برنامه‌ریزی تهران و پاریس وجود دارد، مطالعه تطبیقی برنامه‌های توسعه شهری این دو شهر از روایی لازم برخوردار خواهد بود.

بررسی دو برنامه به دو صورت انجام خواهد شد. در ابتدا به صورت اسنادی محتوای دو سند بررسی می‌شود و سپس با اتکا به نتایج حاصل از مصاحبه با متخصصان و صاحب‌نظران دخیل در تهیه دو برنامه جایگاه هر یک از دو سند در ردبان شکل ۱ مشخص می‌گردد. مصاحبه‌های انجام شده در این پژوهش با افراد ذکر شده در جدول شماره ۱ و ۲ صورت پذیرفته است:

جدول ۱. مصاحبه شوندگان سند طرح جامع تهران

سمت
رئیس سابق سازمان نظام مهندسی ساختمان و همچنین عضو سابق شورای شهر تهران
جامعه شناس و همکار مهندسان مشاور منطقه هفت
کارفرمای طرح جامع
دبیر هماهنگی ۲۲ مشاور در سالهای ۷۱ و ۸۲ و عضو هیئت علمی بازنشسته دانشگاه تهران
مسئول گروه شهرسازی جامعه مهندسان مشاور ایران
عضو هیئت علمی دانشکده معماری دانشگاه تهران و از منتقدان طرح جامع در کارگاه‌های ایسنا
معاون سابق نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران و هیئت علمی دانشکده شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران
عضو هیئت علمی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی قزوین
معاون سابق وزیر مسکن و شهرسازی
همکار در تهیه طرح جامع
رئیس سابق نهاد تهران و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی
استاد شهرسازی دانشگاه تهران
معاون وقت وزیر مسکن و شهرسازی
معاون فرهنگی ستاد فرماندهی کل قوا و ریاست چند دوره شورای شهر تهران

Table 1. Interviewees regarding to the Tehran Comprehensive Plan

جدول ۲. مصاحبه شوندگان سند برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس

سمت
مسئول مطالعات آتلیه پاریسی شهرسازی (اپور)
آتلیه بین‌المللی پاریس بزرگ
معاون کمیسیون زیست منطقه‌ای و کلانشهر در انستیتو آمایش و شهرسازی ایل دو فرانس

Table 2. Interviewees regarding to the plan of Paris (PADD)

شایان ذکر است که مصاحبه‌ها به صورت عمیق و در یک دور صورت پذیرفته‌اند.

۵- مطالعه موردی

۵-۱- زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی برای تحقق حق بر شهر در تهران

تهران حدود دو قرن و نیم است که به عنوان پایتخت برگزیده شده و از آن زمان تا کنون تحولات گسترده و عمیقی را تجربه کرده است. به ویژه در شصت سال اخیر، رشد سریع تهران با اصلاحات ارضی (۱۳۴۱) آغاز شده است. اصلاحات ارضی، با ایجاد تغییرات ساختاری در نظام کشاورزی، نظام سنتی کشاورزی را دگرگون ساخت. توزیع نابرابر زمین،

آمایش فضا و ژئوماتیک

یک طبقه متوسط روستایی به وجود آورد. این امر همچنان آن‌هایی را که زمین کافی به دست آورده یا زمینی نصیب‌شان نشده بود، بر آن داشت تا به شهرها مهاجرت کنند (مدنی‌پور، ۱۳۸۱: ۳۰). بنابراین، آغاز دهه چهل هجری خورشیدی، مصادف با جریانی گسترده از مهاجرت به شهرهای بزرگ و به ویژه شهر تهران بود.

افزایش جمعیت شهر تهران و پیدایی مسئله‌هایی نظیر مسکن، بافت‌های فرسوده، منظر شهری و رشد شهر، موجب گردید تا توجه مدیران به برنامه‌ریزی شهری جلب گردد. سیدمحسن حبیبی شرایط تهران در این سال‌ها را تحت عنوان «شهر- مسئله» تحلیل کرده است: اصلاح قانون توسعه معابر و زمین گودهای جنوب تهران، مصوب سال ۱۳۴۲ هـ.ش. (۱۹۶۳ م.) نشان می‌دهد که مناطق فرسوده شهری تا چه اندازه برای دولت مشکل‌آفرین شده‌اند. «شهر - مسئله» تجلی پیدا می‌کند، تا آنجا که از دل دستگاه وزارت کشور، وزارت‌خانه‌ای جدید برای پرداختن به آن شکل می‌گیرد. «قانون تشکیل وزارت آبادانی و مسکن» در سال ۱۳۴۳ هـ.ش. (۱۹۶۴ م.) جوابی روشن به «شهر - مسئله» است (حبیبی، ۱۳۸۲: ۱۸۹).

سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۴۴ قرارداد «طرح جامع تهران» را با مهندسان مشاور «عبدالعزیز فرمان‌فرمائی» و «ویکتور گروئن» به امضا رسانید. برنامه زمانی اجرای طرح ۲۵ سال و تا سال ۱۳۷۰ پیش‌بینی شده بود. نتیجه مرحله اول مطالعات طرح جامع تهران در آذرماه ۱۳۴۷ به تصویب رسید (فرمان‌فرمائی، ۱۳۴۷). این طرح، طبق نظر پهلوی دوم (و بر خلاف محاسباتی که جمعیت را برای افق طرح در سال ۱۳۷۰ معادل ۱۲ تا ۱۶ میلیون نفر پیش‌بینی می‌کرد)، جمعیت تهران را برای افق ۲۵ ساله، معادل ۵/۰۵ میلیون نفر در نظر گرفته بود. بر مبنای این طرح، رشد تهران به سمت غرب هدف‌گذاری شده بود. حدود توسعه و شبکه بزرگ‌راه‌ها و شریان‌های شهری مهم‌ترین بخش اجرا شده از پیشنهادها طرح جامع اول و طرح‌های تفصیلی آن به شمار می‌رود. لکن نحوه استفاده از زمین، برنامه‌های مربوط به تأمین خدمات شهری و مقررات مربوط به تراکم ساختمانی و غیره به طور مرتب توسط کمیسیون ماده ۵، شورای شهر و در بسیاری موارد رأساً توسط شهرداری‌های مناطق یا شهرداری مرکز تغییر یافته و هیچ یک از سازمان‌های مرتبط با بخش‌های مختلف توسعه (مانند آموزش و پرورش، بهداشت و درمان، تربیت بدنی و غیره) اقدامی در جهت تحقق پیشنهادهای طرح به عمل نیاوردند (فریور صدری، ۱۳۸۸: ۳۴).

تهیه و تصویب طرح جامع تهران، نه تنها مسئله ناعدالتی را در شهر تهران حل نکرد، بلکه با طرح مرزهایی تحت عنوان «محدوده خدماتی پنج ساله» و «محدوده قانونی ۲۵ ساله»، به افزایش ناراضی شهروندان ناشی از نابرابری توزیعی منجر گردید. به ویژه اینکه مجلس سنا در سال ۱۳۵۲، قانون «نظارت بر گسترش شهر تهران» را به تصویب رساند که به موجب آن، «شهرداری پایتخت مکلف است ابنیه و تاسیساتی را که بدون پروانه ساختمان» و بدون تأیید شورای نظارت بر گسترش شهر تهران «در خارج از محدوده خدمات شهری فعلی [وقت] تهران احداث گردد جلوگیری و تخریب کند» (مجلس سنا، ۱۳۵۲).

برنارد اورکاد در توضیح دگرگونی‌های تهران در دوره محمدرضا پهلوی، سه دوره متفاوت را بر می‌شمارد:

^۱ - در خصوص جایگاه کمیسیون ماده ۵ در ساختار قدرت در مدیریت شهری و تغییرات اعمال شده از سوی این کمیسیون در طرح‌های توسعه شهری رجوع شود به (Habibi et al., 2012).

- دوران تحکیم جدایی شمال- جنوب که با حضور موقت پادشاه در اقامتگاه‌های واقع در شمال (نیاوران) رنگی نمادین به خود گرفت.^۱

- دوران نخستین برنامه‌ریزی شهری به سال ۱۳۴۸، که طی آن تلاش حاکمیت مصروف بر آن شده بود تا شهر را بر اساس محوری شرقی- غربی شالوده‌بندی کند. این برنامه‌ریزی از اعتبار محله‌های قدیمی به شدت می‌کاست، توسعه شهر را به محدوده‌های ۲۵ ساله منحصر می‌کرد و گاه کار را به ویرانی محله‌های تهیدست خارج از محدوده می‌کشاند. - دوران پس از افزایش فوق‌العاده بهای نفت در سال ۱۳۵۳ که عصر صحنه نهادن بر اعتبار سیاسی رژیم و جاه‌طلبی‌های بی‌رویه آن بود و بازتاب این بزرگ‌نمایی را در آفرینش یک «سیتی» بین‌المللی، شهری آینده‌گرا و سحر آمیز در بخش شمالی، یعنی «شهرستان پهلوی» می‌توان بازجست که بر آن بود که تا بر نقش جهانی پایتخت ایران پیش از همیشه تأکید نهد (هورکاد، ۱۳۸۸: ۱۱-۱۰).

مداخلات دولتی در هر سه دوره فوق‌الذکر، به افزایش بی‌عدالتی‌ها و عمیق شدن شکاف طبقاتی و فضایی در شهر تهران دامن می‌زد. به ویژه تعریف محدوده‌ها که از نتایج طرح جامع اول تهران بود، به تدریج به تقابل طبقات اجتماعی منجر می‌شد. داخل محدوده و خارج از محدوده از این پس، نه تنها به عنوان یک مسئله کالبدی- فضایی بلکه به عنوان معضلی اجتماعی- فرهنگی نمایان بود و ساکنین خارج از محدوده به عنوان عناصر فعال اجتماعی در سرنوشت شهر نقش عمده‌ای بازی خواهند کرد (حبیبی، ۱۳۸۲: ۲۰۰). در سال ۱۳۵۲، قانون نظارت بر گسترش شهر تهران تصویب می‌گردد (همان: ۲۰۸). هرچند در سال ۱۳۵۶، با لغو محدوده‌ها تلاش برای بازگشت اعتماد حاشیه‌نشینان مشهود بود، اما این تلاش به نتیجه نرسید و نهایتاً این نارضایتی‌ها، در سال ۱۳۵۷ به انقلاب اسلامی منتهی گردید. برخی تحلیل‌گران حتی انقلاب را تا حدود زیادی متأثر از شورش‌های حاشیه‌نشینان شهرهای بزرگ و به ویژه تهران دانسته‌اند (هورکاد، ۱۳۸۸: ۱۱) و گروهی دیگر نیز، با تأکید بر نقش سیاست‌های خیابان در تهران، انقلاب اسلامی را محصول جنبش تهیدستان (بیات، ۱۳۹۱) و کارگران (اشرف، ۱۳۸۹) می‌دانند.^۲

شهرسازی تهران در سال‌های اول پس از انقلاب اسلامی را دوره «مدرن‌سبزی بی‌الگو و نفی گذشته» نامیده‌اند (عندلیب، ۱۳۸۸: ۲۵). در جریان انقلاب اسلامی (۱۳۵۷ ه.ش. - ۱۹۷۹ م.) و پس از آن نیز به طور کلی همه طرح‌ها و برنامه‌های قبلی کنار گذاشته شد (فریور صدوری، ۱۳۸۸: ۳۴). در این دوره طرح جامع مصوب کنار گذاشته می‌شود. شعار کاهش

^۱ - این فاصله نمادین را می‌توان حتی در عرصه هنر و به ویژه در فیلم سینمایی «جنوب شهر»، اثر فرخ غفاری (۱۳۳۷) نیز مشاهده کرد. با گذر نسل‌ها، به نظر می‌رسد که امروزه کرد هنری این شکاف طبقاتی، جنبه نوستالژیک نیز پیدا کرده است که برای مثال می‌توان به ترانه «پایین شهر» از گروه تی ام بکس اشاره کرد، البته نمونه‌های مشابه بسیار زیاد دیگری نیز در این خصوص وجود دارد.

^۲ - در این گونه تحلیل‌های طبقاتی معمولاً خطر تقلیل‌گرایی و فروکاست موضوع وجود دارد. در این مورد، علاوه بر نقش حاشیه‌نشینان شهری، نباید از همراه شدن گروه‌های دیگر با جریان انقلاب نیز غافل شد. به طور خاص می‌توان به نقش مشخص بازاریان تهران (Keshavarzian, 2009) و روحانیان (جوادزاده، ۱۳۸۷) در جریان انقلاب اسلامی اشاره کرد. علاوه بر این، به ویژه با ورود روحانیان به عرصه مبارزه علیه شاه، عوامل مذهبی نیز به انگیزه‌های انقلابیان اضافه می‌گردد. در هر حال، در این‌جا با توجه به حوزه این مطالعه، پرداختن به ابعاد مختلف انقلاب اسلامی ایران ممکن است مقاله را از مسیر اصلی خویش دور سازد.

مهاجرت و معکوس کردن روند مهاجرت به تهران مطرح می‌گردد، اما مجموعه سیاست‌ها و اقدامات به خصوص در سال‌های (۱۳۶۰-۱۳۵۷) موجب تشدید مهاجرت به تهران می‌گردد. به تبع این مهاجرت، توسعه بدون برنامه‌ای به سمت شمال، غرب و جنوب تهران اتفاق می‌افتد. در این دوره، با نفی گذشته، رخداد مثبتی در حوزه شهرسازی و برنامه‌ریزی قابل تشخیص نیست (عندلیب، ۱۳۸۸: ۲۶). با چنین رویکردی، شهر تهران تا سال‌ها بدون برنامه اداره می‌شود.

رشد و گسترش سریع تهران، به خصوص پس از انقلاب اسلامی در ایران، و بروز مشکلات و الزامات جدید به ناکارآمدی طرح جامع تهران افزود. این امر نیاز به بازنگری و اصلاح طرح جامع را موجب گشت و سرانجام از سال ۱۳۶۶ مقدمات تهیه طرح حفظ و ساماندهی شهر تهران توسط مهندسين مشاور آتک فراهم گردید. این طرح سرانجام در سال ۱۳۷۱ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسید (مهندسان مشاور آتک، ۱۳۷۱).

در هر حال، با توجه به عدم هماهنگی میان وزارت مسکن و شهرسازی (کارفرمای تهیه کننده طرح) و شهرداری تهران (مجری اصلی طرح) و با توجه به قدرت وقت شهردار تهران، طرح جامع دوم تهران (معروف به طرح جامع ساماندهی آتک) در سال ۱۳۷۱ با وجود تصویب، به اجرا درنیامد. بنابراین، پس از سال ۱۳۷۰ و با رسیدن به افق برنامه جامع اول، تهران رسماً بدون برنامه ماند.

شاید مهم‌ترین تأثیری که این طرح در جریان توسعه شهر تهران به جای گذاشت، حذف محدوده خدماتی و ورود منطقه ۲۲ (در غرب تهران) به محدوده توسعه شهر بود. طرح تفصیلی منطقه ۲۲ (مبتنی بر طرح جامع ساماندهی آتک)، تنها طرح تفصیلی در شهر تهران بود که کاملاً مورد استناد قرار می‌گرفت و شهرداری منطقه پس از تصویب طرح به سرعت شروع به صدور پروانه‌های ساختمانی بر مبنای این طرح (به ویژه برای تعاونی‌های مسکن) می‌کرد^۱ (فریور صدی، ۱۳۸۸: ۳۶).

از دیگر برنامه‌های مرتبط با شهر تهران، طرح مجموعه شهری تهران است که با مقیاسی بالاتر از طرح تراز طرح‌های جامع و در پاسخ به مشکلات منطقه کلانشهری تهران تهیه شده است. تهیه این برنامه را در پی اعتراضات حاشیه‌نشینان (ساکنان باقر آباد (باقرشهر کنونی)) به بی‌عدالتی میان شهر تهران و حومه آن و به ویژه وضعیت دسترسی به زیرساخت‌های شهری (آب آشامیدنی) دانسته‌اند (بوم‌سازگان، ۱۳۸۵: ۱۰). در تاریخ ۱۳۷۴/۷/۲۶، هیئت وزیران به موجب صورت‌جلسه‌ای تحت عنوان «طرح‌ریزی و مدیریت مجموعه شهری تهران و سایر شهرهای بزرگ کشور و شهرهای اطراف آن‌ها»، به مدت دو سال به وزارت مسکن مهلت داد تا طرح «مجموعه شهری تهران و شهرهای اطراف آن» را تهیه کند (هیئت دولت، ۱۳۷۴). هشت سال پس از این ابلاغیه، کلیات، مشخصات و شروط تحقق اهداف طرح مجموعه شهری تهران، در جلسه هیئت وزیران در تاریخ ۱۳۸۲/۳/۵ به تصویب رسید. از راهبردهای مطرح شده در این برنامه می‌توان به «بازنگری در سیاست‌ها و برنامه‌های اسکان جمعیت در سطح ملی و استانی با تأکید بر حل مسأله

۱ - جالب آنکه همزمان با تهیه و تصویب طرح تفصیلی منطقه ۲۲، طرح مجموعه شهری تهران نیز تهیه گردید و به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران رسید. در طرح مجموعه شهری تأکید شده بود که در منطقه ۲۲ به هیچ عنوان توسعه مسکونی جدید نباید در نظر گرفته شود، لکن شهرداری تهران این طرح را به شهرداری‌ها ابلاغ نکرد و طرح تفصیلی مصوب کمیسیون ماده‌ی ۵ که مغایر پیشنهادهای طرح مجموعه شهری بود، کماکان ملاک عمل شهرداری قرار داشت (فریور صدی، ۱۳۸۸: ۳۶).

اسکان غیررسمی و تأمین مسکن کم درآمدها» اشاره کرد که به موضوع عدالت نزدیک است (هیئت دولت، ۱۳۸۲). آتلیه برنامه‌ریزی پاریس (اپور) در بخشی از گزارش خود درباره طرح مجموع شهری تهران، ضمن مقایسه آن با برنامه جامع منطقه ایل دو فرانس ۱۹۹۴ (که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد)، این طرح را از این جهت که برای اولین بار به حومه تهران توجه دارد ارزشمند می‌داند. در عین حال، اپور نسبت به رویکرد «بیش از حد کمی» طرح مجموعه شهری تهران انتقاد وارد می‌کند (APUR, 2005: 17). در هر حال، به دلایل مختلف و از جمله فقدان نهاد متولی جدی برای اجرای این برنامه، طرح مجموعه شهری تهران تا حدود زیادی کم‌اثر شد. به خصوص آن‌که با تصویب نمایندگان مجلس شورای اسلامی در تاریخ ۱۳۸۹/۴/۲، بخشی از استان تهران با عنوان استان البرز بطور رسمی از این استان جدا گردید (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹).

در طول این سال‌ها (از سال ۱۳۷۰ تا زمان تهیه طرح جامع جدید)، همچون سال‌های پیش از انقلاب، کماکان مسائلی نظیر فقر، حاشیه‌نشینی، بدمسکنی، تحدیدهای آزادی‌های اجتماعی، نابرابری‌ها و عدم احقاق حقوق مدنی در شهر تهران، پاسخ‌هایی درخور نیافتند و مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که هنوز شهر تهران با این مسائل به شکلی جدی مواجهه بوده است. در ادامه، فهرستی از پژوهش‌هایی که میزان توجه به حق بر شهر در تهران را مورد بررسی قرار داده‌اند، ارائه می‌شود:

۱. عماد افروغ رساله دکترای خود و سپس کتاب «فضا و نابرابری‌های اجتماعی» را به بحث جدایی‌گزینی فضایی در شهر تهران اختصاص داده است و با مطالعه تطبیقی سه محله، نشان می‌دهد که این جدایی‌گزینی شکلی جدی دارد (افروغ، ۱۳۷۷).
۲. نفیسه مرصوصی در رساله دکترای خود تحت عنوان «تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران» به تبیین توزیع فضایی شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی مختلف در شهر پرداخته و نشان داده که نابرابری‌های جدی در شکل توزیع وجود دارد (مرصوصی، ۱۳۸۲). او همچنین در مقاله‌ای تفاوت شاخص توسعه‌ی انسانی در شمال و جنوب تهران را تحلیل کرده است (مرصوصی، ۱۳۸۳). مرصوصی همچنین با همکاری علی‌اکبری و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای اشاره می‌کند که صاحبان و تولیدکنندگان فضای انتزاعی (دولت، سرمایه و فن‌سالاران) مفاهیمی مثل شهر عادل و حق بر شهر را خوشایند نمی‌دانند. ضمن اینکه مولفه‌های این مفاهیم از وضعیت مطلوبی در کلان‌شهر تهران برخوردار نیستند.
۳. اسفندیار زبردست در مقاله‌ای روش‌مند به موضوع حاشیه‌نشینی، فقر و رشد بی‌برنامه و خودرو در حریم تهران پرداخته است و با تحلیل جمعیت‌شناختی مجموعه شهری تهران، نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری عمومی، شامل نظام برنامه‌ریزی شهری و سیاست‌های کاربری زمین و مسکن، مهم‌ترین عامل شکل‌گیری و توسعه سکونت‌گاه‌های بی‌برنامه بوده است (Zebardast, 2006).
۴. رحمت‌الله صدیق سروستانی و آرش نصر اصفهانی، در مقاله‌ای به برخی از آسیب‌های اجتماعی در شهر تهران می‌پردازند و سه پدیده اعتیاد، طرد اجتماعی و کارتن‌خوابی را بررسی می‌کنند و یافته‌ها حاکی از آن است که

- در اکثر موارد، افراد بی‌خانمان پیش از بی‌خانمانی با محرومیت‌های جدی اجتماعی مواجه بوده‌اند. (صدیق-سروستانی و نصر اصفهانی، ۱۳۸۹).
۵. سیدرضا صالحی امیری و زهرا خدایی، ویژگی‌ها و پیامدهای اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی شهری را در کلانشهر تهران مورد بررسی قرار داده‌اند. مطالعات آنان مدعی است که حاشیه‌نشینی در تهران موجب پیامدهای فرهنگی- اجتماعی (نظیر کودکان فراری، کودکان خیابانی، کارتن خوابی، گروه‌گرایی و قوم‌گرایی شدید و همکاری با هم در فرار از قانون و عدم همکاری با مأمورین نیروی انتظامی و دولت، واگرایی شدید نسبت به قوانین شهری، غریبه بودن و بیگانگی، کاهش امکان اجرای برنامه‌های اجتماعی مانند بهداشت و تنظیم خانواده، انحرافات و کجروی‌های اجتماعی، آشوب‌های اجتماعی، اخلال در فرآیند مشارکت، اعتیاد و فقدان شغل رسمی و روی آوردن به مشاغل نظیر دست‌فروشی، کوپن فروشی، تکدی‌گری، زباله‌گردی و خرید و فروش مواد مخدر و مشروبات الکلی)، پیامدهای سیاسی و امنیتی (مانند وجود بحران هویت، مقاومت در مقابل جریان‌های نهادینه‌سازی جامعه، شورش‌های توده‌ای و بی‌هدف و همچنین رواج جرائم سازمان‌یافته) و نهایتاً پیامدهای کالبدی- فضایی (همچون سیمای نامطلوب، پایین بودن سطح بهداشت عمومی، افزایش تراکم جمعیت و ساختمان، ضعف امکانات آموزشی و رفاهی و مسکن غیرقابل اطمینان در قبال حوادث طبیعی) می‌شود (صالحی‌امیری و خدایی، ۱۳۸۹).
۶. محمد عاشوری و اکبر وروایی بر روی پدیده روسپی‌گری در تهران مطالعه کرده‌اند. مقاله‌ی آن‌ها تحت عنوان «خانواده و روسپیان خیابانی»، روسپیان شهر تهران و شهرستان‌های شمیرانات و ری را در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۵ مورد مطالعه قرار می‌دهد و از طریق مصاحبه با ۵۱۲ روسپی، مشخص می‌کند که میان سن شروع روسپی‌گری خیابانی و هشت متغیر مورد بررسی در این تحقیق شامل (۱) بعد خانوار، (۲) ساخت خانواده، (۳) نظام اخلاقی خانواده، (۴) وجود تعارض و تشنج در خانواده، (۵) ارضای نیازها در خانواده، (۶) نظارت و کنترل خانواده، (۷) وجود اعتیاد در خانواده و بالاخره (۸) میزان پایبندی مذهبی در خانواده رابطه معناداری وجود دارد (عاشوری و وروایی، ۱۳۸۹).
۷. علی امامی و دیگران، از بعد اقتصادی به تفاوت‌های بخش‌های مختلف شهر تهران پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که میان قیمت مسکن در مناطق خوش آب و هوا تر (مثل شمال تهران) با مناطقی که از شاخص‌های زیست محیطی پایین‌تری برخوردارند، تفاوت معناداری وجود دارد. آن‌ها همچنان نشان داده‌اند که دسترسی به فضای سبز و نزدیک نبودن به فرودگاه (در جنوب غرب تهران) نیز از دیگر عواملی است که ارتباط مستقیم با قیمت مسکن در تهران دارد (امامی میبدی و دیگران، ۱۳۸۸).
۸. رضا خیرالدین، در مقاله‌ای آثار اقدامات مدیریت شهری و به ویژه سیاست‌های نوسازی در سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۶ را بر شاخص‌های سرمایه‌گذاری و تغییرات قیمت مسکن تحلیل می‌کند و از طریق تحلیل زمین- مرجع نشان می‌دهد که عواقب سیاست‌های مدیریت شهری، عدم تعدیل و گاه تشدید جدایی‌گزینی فضایی در مناطق شمال و جنوب تهران بوده است (خیرالدین، ۱۳۸۹).

۹. کلانتری و صدیقی کسمایی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای به مطالبه حق بر شهر در جریان انقلاب اسلامی ایران پرداخته‌اند. از دید ایشان، توسعه شهرنشینی به معنای متأخر آن، در تهران نیز مانند شهرهای غربی، برخاسته از مازاد سرمایه بود با این تفاوت که این مازاد سرمایه، محصول افزایش تولید و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی نبوده، بلکه ناشی از بالا رفتن قیمت نفت، و سرمایه‌گذاری دولت در بخش‌های مختلف بوده است. دولت پهلوی با بالا رفتن قیمت نفت به توسعه صنعتی و سرمایه‌داری روی آورد و تهران به شهری مدرن تبدیل شد. در ماه‌های منتهی به انقلاب، طبقات پایین جامعه به صف مخالفانی همچون طبقات متوسط سنتی و روشنفکران چپ گرا، پیوستند و به نیروهای انقلابی مهمی بدل شدند. از نظر این محققان، شهر تنها صحنه درگیری نیروهای امنیتی و نیروهای انقلابی نبود؛ بلکه چیزی بود که نیروهای مخالف در صدد احقاق حق خود بر آن بودند.

۱۰. خزایی و دیگران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تأکید کرده‌اند که رشد سریع و گسترده شهر و شهرنشینی در طول چند دهه گذشته، منجر به بروز فقر، شکاف طبقاتی، حاشیه‌نشینی، فروش تراکم و ناپایداری کالبدی، تخریب زیست محیطی، نابرابری‌های اجتماعی و شکاف جنسیتی در بین شهروندان کلان شهرهای جهان سوم از جمله تهران شده است. طبق اسناد و مطالعات صورت گرفته ریشه این نابسامانی در شهر و نظام شهری، جریان سرمایه‌داری و لیبرالیستی مدیریت و اداره شهرها است. بر این مبنا، نظام سرمایه‌داری با هدف تحقق اهداف و آرمان‌های خود فضای شهری را در خدمت گرفته است و به بی‌رحمانه‌ترین شکل ممکن در راستای استفاده از این فضای عمومی (که متعلق به همه شهروندان است) برای حصول منافع عده کمی از شهروندان (سرمایه داران و زمین خوران) تلاش می‌کند.

این مطالعات، و مطالعات دیگری که انجام شده است، همگی نشان‌دهنده انواعی از تضییع حق بر شهر و بی‌عدالتی‌های اجتماعی، اقتصادی و فضایی در شهر تهران هستند. به ویژه وجود دو گانه شمال- جنوب در شهر تهران که پیش از این و در دوران پهلوی آغاز شده بود، همچنان به شدت محسوس است. در چنین شرایطی، تهیه و تصویب طرح جامع جدیدی برای تهران، برای پاسخ‌گویی به مسائل این شهر در دستور کار قرار گرفت. در سال‌های پایانی دهه هفتاد، پس از سال‌ها بلاتکلیفی در مدیریت شهری تهران، لزوم جایگزین کردن برنامه و طرح به جای بخش‌نامه، دستورعمل و چاره‌جویی‌های موردی، بین مسئولان ذی‌ربط، به ویژه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به تدریج قوت گرفت و سرانجام به اتخاذ تصمیمی انجامید که در عمل زمینه همکاری وزارت مسکن و شهرسازی و شهرداری را برای تهیه طرح‌های توسعه و عمران شهری جدید تهران، میسر ساخت. سند طرح جامع شهر تهران در سال ۱۳۸۶ به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری رسید. این سند (تهیه شده توسط شرکت بوم‌سازگان)، در سه بخش راهبردی، ساختاری و عملیاتی طراحی گردیده است و به همین جهت «طرح راهبردی- ساختاری توسعه و عمران شهر تهران (طرح جامع تهران)» نامیده شده است (نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶: ۲). پرسش این است که این برنامه، تا چه اندازه به مسئله حق بر شهر در شهر تهران توجه داشته و چه پاسخی برای آن یافته است.

آمایش فضا و ژئوماتیک

۵-۲- طرح جامع تهران

عنوان کامل آن چه به طرح جامع تهران مشهور شده است، «طرح راهبردی- ساختاری توسعه و عمران شهر تهران (طرح جامع تهران- ۱۳۸۶)» است. آنچه اکنون به عنوان سند طرح جامع شهر تهران در اختیار همگان قرار دارد، از چهار بخش تشکیل شده است. بخش نخست عبارت از «مصوبه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران (۱۳۸۶/۹/۵) (سند اصلی طرح راهبردی- ساختاری "جامع" شهر تهران)» است. این بخش در حقیقت، بخشی از طرح جامع است که همه صفحات آن به امضای هشت وزارتخانه، یک معاونت رئیس جمهور و دو سازمان ملی دیگر رسیده است. این بخش را می توان در حکم چکیده طرح جامع تهران دانست. بخش دوم موسوم به «سند اصلی طرح راهبردی- ساختاری توسعه و عمران شهر تهران (طرح جامع تهران- ۱۳۸۶)» است. فهرست این سند مهمور به مهر دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران و امضای وزرای فوق الذکر است. با این وجود، صفحات دیگر این سند، تنها به امضای دبیر شورای عالی شهرسازی و معماری رسیده است. بخش اول و دوم، از جهات بسیاری به هم متشابهند و بدون دقت نمی توان تفاوت های آن ها را دریافت. به جز این دو بخش، آلبوم نقشه ها (شامل نه نقشه) و پیوست ها (شش پیوست)، بخش های دیگر سند را تشکیل داده اند. این دو بخش نیز منحصراً به امضای دبیر شورای عالی شهرسازی و معماری رسیده اند (نهاد مطالعات و تهیه طرح های توسعه شهری تهران، ۱۳۸۶). لازمه نظم دهی فضایی شهر، اعمال قوانین شهری است که این قوانین براساس طرح هایی از جمله طرح جامع صورت می گیرد که این موضوع نشان دهنده اهمیت زیاد طرح ها در شهر است (زیاری و عابدینی، ۱۳۸۷).

صرف نظر از شیوه رسمی تأیید، تمام سند طرح جامع تهران از وجاهت قانونی برخوردار است و لازم الرعایه به حساب می آید. به همین دلیل، شهردار تهران نیز، در اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۷، این مجموعه را به طور کامل به معاونان خود و شهرداران مناطق بیست و دوگانه شهرداری ابلاغ کرده و همچنین آن را برای آگاهی عموم و شفاف سازی در پورتال شهرداری منتشر کرده است (قالیاف، ۱۳۸۷).

سند اصلی طرح جامع تهران، در ۹ سرفصل تعریف می گردد که عبارتند از:

۱. چشم انداز توسعه شهر
۲. راهبردهای توسعه
۳. محدوده شهر
۴. حریم شهر
۵. سازمان فضایی و پهنه بندی
۶. ضوابط و مقررات ساخت و ساز
۷. طرح های موضوعی و موضوعی
۸. شرایط تحقق پذیری
۹. سازو کارهای اجرا

علاوه بر این ۹ سرفصل سند اصلی طرح جامع، دو موضوع «اهداف» (سطح بین چشم انداز و راهبردها) و «جمعیت شهر» نیز در مصوبه شورای عالی قید شده اند که در مجموع ۱۱ سرفصل را تشکیل می دهند. این ۱۱ سرفصل، در نوعی

آمایش فضا و ژئوماتیک

رابطه طولی با یکدیگر قرار دارند. به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد که بنا بر فرض تهیه کنندگان طرح جامع تهران، تحقق چشم انداز و اهداف سند، از طریق راهبردهای آن میسر می‌شود و تحقق راهبردها نیز در گرو تحقق بخش‌های عملیاتی تر سند (همچون سازمان فضایی، ضوابط و مقررات، طرح‌های موضوعی و موضعی، شرایط تحقق پذیری و سازوکارهای اجرا) خواهد بود. هرچند که نمی‌توان به راحتی ادعای هم‌سویی کامل و انسجام درونی همه اجزای سند طرح جامع را پذیرفت، اما در اینجا مسامحتا این فرض پذیرفته می‌شود که طرح جامع سندی یکپارچه است.

۵-۳- زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی برای تحقق حق بر شهر در پاریس

به طور سنتی، بسیاری از اندیشمندانی که در پی کشف ابعاد فضایی روابط طبقاتی، نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، راهبردهای قدرت و در مفهوم کلان‌تر، رویکردهای فضایی عدالت و حق و ناحقی بوده‌اند، به عنوان یک نمونه مطالعاتی به شهر پاریس پرداخته‌اند. بنابراین شاید بتوان پاریس را از بهترین نمونه‌های تأثیر فضایی از کش‌مکش‌های طبقاتی در طول چند سده گذشته دانست.^۱ در این‌جا، به تناسب محدودیت‌های مقاله، از پرداختن به سوابق تاریخی و رویدادهای پیش از آغاز دهه ۱۹۶۰ میلادی آگاهانه پرهیز شده است. اما به نظر می‌رسد که در پنجاه سال اخیر نیز موضوع تعارضات اجتماعی و اقتصادی در توزیع فضایی فرصت و ثروت در پاریس و منطقه ایل دو فرانس (استانی که شهر پاریس در آن واقع شده است)، از موضوعات جدی در شکل‌دهی به روند توسعه تاریخی این محدوده جغرافیایی است. تا پیش از دهه ۹۰، بیشتر برنامه‌ها در تلاش برای تمرکززدایی از پاریس تنظیم می‌شدند. اما از دهه ۱۹۹۰، با طرح موضوع رقابت جهانی شهرها و تغییر سیاست‌های ملی آمایش، به جای تمرکز زدایی، موضوع افزایش نفوذ منطقه پاریسی در دستور کار قرار گرفت (توفیق، ۱۳۸۴: ۲۶؛ DATAR, 2005: 7^۲؛ به روز شده بر اساس IAUÍ dF, 2012: 51 و DATAR,

^۱ - جیمز مک‌کلین و دیگران، مجموعه مقالاتی را در مقایسه پاریس و توکیو منتشر کرده‌اند (McClain, 1997). کتاب آن‌ها تحت عنوان «ادو و پاریس: زندگی شهری و دولت در دوران اولیه مدرن»، نظام اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دو شهر توکیو (که نام قدیمی آن ادو است) و پاریس را در سال‌های قرن هجدهم تشریح می‌کنند. این کتاب، به ویژه در دو مقاله «قدرت، فضا و سرمایه‌گذاری در پاریس» (Chartier, 1997) و «تأمین پاریس: بحران ۱۷۴۱-۱۷۳۸» (Kaplan, 1997)، نمونه جالبی از توجه مورخان به اهمیت موضوع عدالت و بی‌عدالتی در پاریس است. مقاله‌ی ویکتوریا تامپسون تحت عنوان «نقل داستان‌های فضایی: فضاهای شهری و هویت بورژوا در پاریس اوایل قرن نوزدهم» نیز نمونه دیگری از تحلیل مبتنی بر نظام عدالت فضایی در بازخوانی تاریخ پاریس است (Thompson, 2003). کارل مارکس سه کتاب «هجدهم برومر: لویی بناپارت»، «جنگ داخلی در فرانسه، ۱۸۷۱» و «نبردهای طبقاتی در فرانسه» را به تحلیل تاریخی نزاع‌های طبقاتی در فرانسه و به خصوص در پاریس قرن نوزدهم اختصاص می‌دهد (مارکس، ۱۳۷۷؛ مارکس، ۱۳۸۰ و مارکس، ۱۳۸۱). هاروی، کتاب «پاریس، پایتخت مدرنیته» را به روایتی تاریخی از اجتماع‌های ادبی، هنری، فضای شهری، سازمان صنعتی، سیاسی و شیوه زندگی مردم پاریس در سال‌های ۱۸۳۰ تا ۱۸۷۱ میلادی اختصاص می‌دهد. او به پیروی از مارکس، در تحلیلی طبقاتی، موضوعاتی نظیر ساختار روابط فضایی، پول و اعتبار، رانت و بهره مالکانه، دولت، نیروی کار، شرایط زنان و جغرافیای سیاسی تحولات شهری را در تاریخ پاریس مورد واکاوی قرار می‌دهد (Harvey, 2003). از نمونه‌های دیگر می‌توان به کتاب «عدالت انقلابی در پاریس ۱۷۹۰-۱۷۸۹»، کتاب «مذهب و عدالت سلطنتی در فرانسه مدرن متقدم: اتاق دولت پاریس» (Margolf, 2003) و نیز کتاب کوتاه «جغرافیا، عدالت و سیاست در کنفرانس ۱۹۱۹ پاریس» (American Geographical Society, 1951) اشاره کرد. بنابراین می‌توان ادعا کرد که بر اساس مطالعات بسیاری از مورخان، کش‌مکش‌های طبقاتی و کردهای فضایی آن‌ها، از اصلی‌ترین عوامل شکل‌دهنده‌ی هویت تاریخی شهر پاریس است.

^۲ - داتار، بنگاه برنامه‌ریزی فضایی و اقدام منطقه‌ای Agency for Spatial Planning and Regional Action = Délégation à l'aménagement du territoire et à l'action régionale (DATAR) و در واقع متولی آمایش سرزمین در کشور فرانسه است.

2012). سیاست‌های آمایشی فرانسه، در گذر زمان، گاه به سوی تمرکز زدایی و گاه به سمت تمرکزگرایی از منطقه ایل دو فرانس و به ویژه شهر پاریس گرایش داشته‌اند. در هر حال، مفهوم برابری، همان‌گونه که در شعار ملی فرانسه (آزادی، برابری و برادری)^۱ نیز بدان تأکید شده، همیشه از عناصر اصلی جهت‌دهنده به سیاست‌های ملی و منطقه‌ای بوده است. با وجود طرح‌های فوق‌الذکر که در مقیاس ملی، منطقه‌ای و شهری به موضوع برابری پرداخته‌اند، هنوز منطقه ایل دو فرانس و به ویژه شهر پاریس از چالش‌های زیادی در تحقق حق بر شهر رنج می‌برند. در حال حاضر نیز، این منطقه با مشکلات مختلف اجتماعی و اقتصادی مواجه است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

(۱) افزایش بیکاری: ایل دو فرانس و به ویژه قلب منطقه شهری به شدت با بیکاری مواجه است. مقایسه تحولات نرخ بیکاری در پاریس، در ایل دو فرانس و در فرانسه نشان می‌دهد که نرخ بیکاری در پاریس به مراتب بالاتر از نرخ بیکاری در فرانسه و در ایل دو فرانس است. به علاوه، نرخ بیکاری در ایل دو فرانس و پاریس سریع‌تر از نرخ بیکاری در سطح ملی افزایش می‌یابد. این بیکاری علی‌الخصوص کاهش مشاغل کارگری و کارمندی را به دنبال داشته است، زیرا به دلیل تغییر ساختاری در بخش اقتصادی پاریس، تمایل به سوی مشاغل با کیفیت بالا وجود دارد. در منطقه شهری مشاهده می‌شود که بی‌کاری به طور بسیار نابرابری در سطح منطقه توزیع گشته است. تمرکز بیکاری در منطقه شمال و شرق پاریس قرار گرفته است که از سرزمین‌هایی هستند که کمترین سطح آموزش را دارند و در زمره جمعیت‌هایی هستند که از توسعه اقتصادی کنار مانده‌اند. به علاوه، تضادهای اجتماعی منطقه شهری به طور خاصی پررنگ هستند. دپارتمان پاریس به عنوان دپارتمانی محسوب می‌شود که در آن فاصله بین درآمد کم و زیاد بسیار زیاد است. ساکنان بسیار مرفه (طبقه بسیار بالا) درآمدهایی ده برابر بیشتر از درآمد طبقات فقیرتر (طبقه بسیار پایین) در اظهارنامه‌های مالیاتی اعلام می‌کنند (اپور، ۱۳۸۴: ۱۷). علاوه بر این، نقشه نرخ اشتغال در هر محله نشان دهنده اشتغالی بسیار نابرابر در مناطق مختلف است (همان: ۷۶).

(۲) خروج خانواده‌ها: ۸۰۰ هزار نفر از جمعیت پاریس بین سال‌های ۱۹۵۰ تا ۲۰۰۰ از پاریس مهاجرت کرده‌اند که بیش از ۲۵٪ جمعیت این شهر را تشکیل می‌دهد. این کاهش عمدتاً خانوارهای با فرزند را تحت تأثیر قرار داده است. در حقیقت به نظر نمی‌رسد که پاریس واقعاً جذابیت خود را از دست داده باشد و این کاهش جمعیت بیشتر مرتبط با کاهش تراکم جمعیتی است. روی کار آمدن جمعیت مرفه‌تر با کاهش تعداد سکنه منازل همراه بود (اپور، ۱۳۸۴: ۲۸-۲۷). با این وصف، به نظر می‌رسد پاریس در جهت از دست دادن طبقه متوسط خود و حرکت به سمت افزایش شکاف‌های اجتماعی-اقتصادی حرکت می‌کند. ثروتمندترین خانواده‌ها در سمت غرب شهر متمرکز شده است (عمدتاً متشکل از ساکنان با درآمد بالا در مشاغل مدیریتی و حرفه‌ای، رهبران کسب و کار، معامله‌گران، بازنشستگان). با این حال، با حرکت شهروندان به سمت خارج شهر و در در امتداد حلقه‌های متحد المركز، نیمرخ‌های اجتماعی و اقتصادی ساکنان به طور فزاینده‌ای ناهمگن می‌شوند. این حلقه‌های متحد المركز به وسیله کمربندی (با دندانه‌هایی در کنار راه آهن داخلی) محصور شده که محل اسکان کارگران کم‌مهارت و یا غیرماهر یقه آبی و سفید، با درآمد پایین است. این الگوی سازمان فضایی تا حد زیادی به خاطر شرایط تاریخی، به ویژه جابه‌جایی بورژوازی از مرکز قدیمی به غرب در

^۱ - Liberté, Égalité, Fraternité

طول قرن نوزدهم است. ثروتمندترین خانواده‌ها هنوز هم در مناطق غربی زندگی می‌کنند، در حالیکه خانواده‌های کم‌درآمد در کمربند امکانات و مسکن اجتماعی قرار دارند. این نوع از ناهمگونی درآمد یکی از ویژگی‌های ساختار اجتماعی پاریسی است (Cohen, 2012: 281).

۳) نابرابری‌های فضایی: مسئله عدم توازن‌های اجتماعی و تشکیل اردوگاه‌ها در پاریس و ایل دو فرانس از موضوعات مورد بحث بوده است. آیا باید این مناطق را از بین برد یا اینکه باید آن‌ها را حفظ کرد؟ آیا اختلاط جمعیتی ممکن است؟ بحث فوق در میان برنامه‌ریزان پاریسی به این نتیجه رسید که یک جامعه نمی‌تواند با انجام جدایی‌های اجتماعی -که اغلب منشاء تاریخی دارند- به طور هماهنگ توسعه یابد و اینکه جامعه تنها از طریق تلفیق و گشوده شدن بر روی دیگران غنا یافته و تلفیق اجتماعی یک هدف اساسی است. وقتی این هدف مشخص شد، درباره ابزارها فکر شد. به عنوان مثال، پروژه‌های بزرگ شهری یکی از ابزارهای اصلی برای حل عدم توازن‌های اجتماعی است (اپور، ۱۳۸۴: ۴۰ و ۴۳). شکل شماره ۳، تفاوت درآمد خانوارها را در محلات مختلف پاریس نمایش می‌دهد.

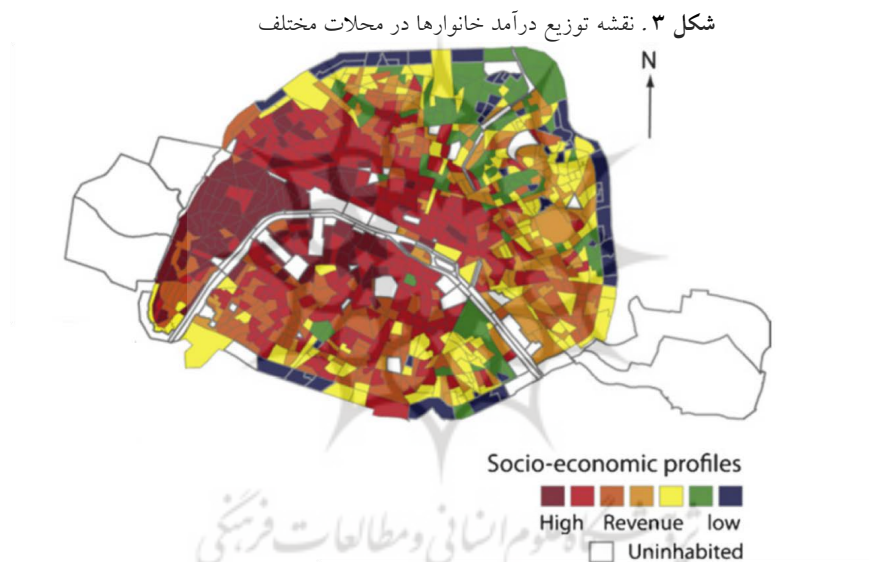

Figure 3. Map of household income distribution in different districts of Paris (Source: Cohen, 2012: 281)

همانگونه که پیش‌تر ذکر شد، این شکل نیز نشان می‌دهد که میان شرق و غرب پاریس، تفاوت‌های جدی وجود دارد و غرب‌نشینان به وضوح از نظر درآمدی مرفه‌تر و متمول‌تر از ساکنان شرق و شمال شرق پاریس هستند.

۴) نیاز به مسکن مناسب: پاریس در زمینه مسکن با مشکلات فراوانی مواجهه مواجه است. این مشکلات عبارتند از: (الف) نیاز به مسکن‌های جدید در پی کاهش بعد خانوارها؛ (ب) پابرجایی مسکن‌های کوچک با خانواده‌های پرجمعیت و از نظر اجتماعی محروم که عمدتاً در محله‌های شمال منطقه مرکزی و در محله‌های شمال شرقی واقع شده‌اند؛ (پ) وجود مسکن‌های بدون امکانات رفاهی (ده درصد مسکن‌ها توالی داخلی و یا دوش ندارند و حدود هزار ساختمان

فرسوده و ناسالم هستند که در حقیقت یک ساختمان از هر صد ساختمان می‌شود؛ (ت) وجود تعداد زیادی از مسکن‌هایی که به عنوان محل اقامت دوم هستند؛ (ث) کمبود قابل ملاحظه مسکن‌های اجتماعی. شهر پاریس بیش از صد هزار متقاضی مسکن اجتماعی دارد. از سوی دیگر قانون همبستگی و نوسازی شهری (SRU) مقرر می‌دارد بر اساس اجبار مالی هر کمون باید تا سال ۲۰۲۰ از میزان مسکن اجتماعی برابر با ۲۰٪ تعداد کل منازل اصلی برخوردار باشد. در پاریس در هنگام شروع بازبینی برنامه شهرسازی محلی (PLU) کمبود بیش از ۷۵ هزار مسکن اجتماعی وجود داشت. ضمن اینکه در پاریس پراکندگی فضایی مسکن‌های اجتماعی به طور وسیعی نامتوازن است. این مسکن‌ها در مناطق شرقی، شمالی و جنوبی متمرکز شده‌اند که میزان آن‌ها در بعضی از محله‌ها حتی بیشتر از ۴۰٪ است. در عوض مسکن‌های اجتماعی در منطقه‌های مرکزی و غربی تقریباً هیچ حضوری ندارند (اپور، ۱۳۸۴: ۶۸ و ۸۵).

۵) **نگرانی از تبعیض جنسی، مذهبی و نژادی:** چنانکه گفته شد، بسیاری از محرومیت‌های شهر پاریس، در بخش شرقی و شمال شرقی شهر متمرکز شده‌اند. نکته جالب توجه آن است که بیشترین تمرکز "خارجی‌ها" نیز در همین محدوده‌ها است (شکل شماره ۴). با مقایسه این شکل و مباحث پیشین، مشخص می‌گردد که وضعیت برای خارجی‌ها چندان مناسب نیست. بخش مهمی از این خارجی‌ها را مسلمانانی تشکیل می‌دهند که معمولاً از شمال آفریقا به فرانسه مهاجرت کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین محدودیت‌های اجتماعی که برای این افراد در نظر گرفته می‌شود، مسئله حجاب است. در فرانسه از حضور دختران با حجاب در مدارس و استخدام زنان با حجاب در مراکز دولتی ممانعت به عمل می‌آید. این امر در گذر زمان موجب شده که ایشان از فرصت‌های اجتماعی و اقتصادی زیادی محروم گردند (Winter, 2008).

شکل ۴. نقشه موقعیت خارجی‌ها در شهر پاریس و حومه آن

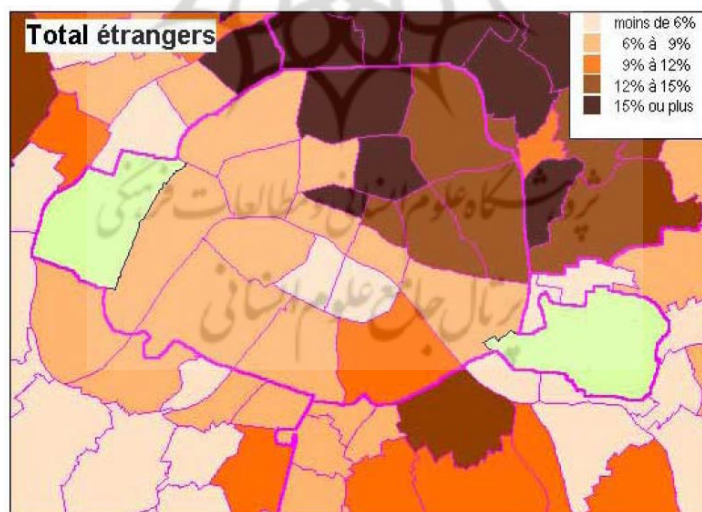

Figure 4. Map of the location of foreigners in the city of Paris and its suburbs (Source: APUR, 2001: 122)

از جمع‌بندی مباحث فوق می‌توان این‌گونه برداشت کرد که برنامه‌ریزان شهری پاریس، هنوز با بسیاری از چالش‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دست‌به‌گریبان هستند. بنابراین، مهم است که مشخص شود برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس چگونه و تا چه اندازه در جهت ارتقای حق بر شهر حرکت کرده است.

آمایش فضا و ژئوماتیک

۵-۴- طرح آمایش و توسعه پایدار شهر پاریس

برنامه آمایش و توسعه پایدار، جهت کلی آمایش و شهرسازی پایتخت فرانسه را برای افقی ۱۵ ساله تعیین می‌کند (Mairie de Paris, 2005: 1) با این حساب، با توجه به زمان تهیه و تصویب این برنامه، می‌توان آن را تا سال ۲۰۲۰ در نظر گرفت. اپور (آتلیه شهرسازی پاریس) در گزارشی که در مأموریت تهران تنظیم داشته، از اثرات قانون «همسبگی و نوسازی شهری» قانون (SRU) بر برنامه‌های محلی پاریس اشاره دارد و توضیح می‌دهد که اهدافی که این قانون برای برنامه‌های شهری و از جمله برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس در نظر گرفته است عبارتند از:

- توازن بین نوسازی شهری و مهار توسعه، حفظ منظرها و فضاهای طبیعی و حفظ مجموعه‌های قابل توجه شهری.
 - رعایت تنوع مشاغل شهری و رعایت هدف دستیابی به درصدی از مسکن‌های اجتماعی که ۲۰٪ کل مسکن‌ها باشد.
 - استفاده مقتصدانه از فضاهای شهری.
 - مهار نیازهای ترددی و ترافیکی شهری و حفظ کیفیت هوا.
- گزارش اپور همچنین تصریح می‌کند که این خواسته‌ها (به ویژه دو خواسته اول) در نظر دارند توازن مجدد جغرافیایی مشاغل شهری و تلفیق هر چه بیشتری اجتماعی را که به دلیل اجرای سیاست منطقه‌بندی دچار مشکل شده و پیامدهای آن منجر به تبعیض و حتی کنار گذاشتن افراد جامعه شده بود، فراهم سازند (اپور، ۱۳۸۴: ۵۲ و ۵۳).
- برنامه آمایش و توسعه پایدار، بنا به گفته خود، سه هدف عمده را دنبال می‌کند:
- بهبود کیفیت زندگی همه پاریسی‌ها در طراحی پایدار شهرسازی.
 - گسترش پایتخت و تشویق و تحریک ایجاد شغل برای همه.
 - کاهش نابرابری‌ها برای یک پاریس منسجم‌تر و متحدتر (Mairie de Paris, 2005: 1).
- همانگونه که مشاهده می‌شود، دو هدف اول، به نوعی بر فراگیر بودن توسعه تأکید دارند و هدف سوم به حذف نابرابری‌ها. بنابراین، می‌توان گفت که هدف‌گذاری برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس، تا حدود زیادی معطوف به اندیشه‌ای برابری طلبانه است. این برنامه، برای هر یک از این سه هدف کلان، راهبردهایی را در نظر می‌گیرد. به علاوه، راهبردهایی نیز برای شیوه اجرای آن مبتنی بر مشارکت همه ذی‌نفعان پیشنهاد کرده است. در ادامه، فهرست راهبردهای مطرح شده در زیر این اهداف کلان ارائه می‌شوند.

فهرست راهبردهای متناظر با هر یک از اهداف کلان برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس

راهبردهای متناظر با هر یک از اهداف برنامه:

هدف کلان ۱: توسعه پایدار چارچوب زندگی روزمره همه پاریسی‌ها:

- ارزش‌دهی به منظر معماری و شهری پاریس.

آمایش فضا و ژئوماتیک

- احداث فضاهای باز دلنشین‌تر و توسعه کمربند سبز پاریس.
 - ارزش‌دهی به رودخانه سن و کانال‌ها- بازگشایی مجدد بیور (انشعابی از رودخانه سن که در قرن گذشته پوشیده شده بود).
 - بهبود کیفیت فضاهای عمومی و ایمنی سفر.
 - اجازه‌دهی به تنفس پاریس: سیاست جدید جابه‌جایی‌ها.
 - ارائه یک محیط زیست بهتر.
- هدف کلان ۲: گسترش پایتخت و تشویق و تحریک ایجاد شغل برای همه:
- توازن اشتغال در قلمرو پاریسی و ایجاد مراکز جدید اقتصادی.
 - انطباق ضوابط کاربری زمین به واقعیت‌های اقتصادی و نیازهای ایجاد شغل.
 - ارتقاء نوآورانه‌ترین بخش‌های اقتصادی.
 - تکیه بر نقاط قوت اقتصاد پاریس (تحقیق و آموزش عالی، اختراعات و نوآوری، گردشگری).
 - ترویج سیاستی بلندپروازانه برای امکانات و تجهیزات عمده عمومی.
 - ایجاد شرایط برای میزبانی بازی‌های المپیک در پاریس.
- هدف کلان ۳: کاهش نابرابری‌ها برای یک پاریس منسجم‌تر و متحدتر:
- بهره‌مندسازی محله‌های محروم موجود در شهر و مبارزه با محرومیت.
 - پیاده سازی یک سیاست اسکان جدید...
 - ارتقاء زندگی محله.
 - بازاندیشی و توسعه امکانات در محیط پیرامون.
 - زندگی بهتر با هم.
- هدف عملیاتی: درگیر کردن همه‌ی شرکای ذی‌مدخل در اجرای برنامه:
- با هم فکر کردن به آینده پاریس و مجموعه شهری پاریس.
 - تقویت گفت و گو و مشورت با ساکنان و تمام بازیگران مشارکت‌کننده در شهر.
 - حصول اطمینان از انسجام پروژه‌های تحت طرح توسعه محلی (Mairie de Paris, 2005).
- در سند برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس، برای هر یک از این راهبردها، توضیحاتی در خصوص شیوه اجرای آن‌ها نیز ارائه شده است. این توضیحات ممکن است دربرگیرنده سیاست‌هایی برای تحقق راهبرد مربوطه هم باشند.

۶. بحث

بررسی وضعیت تاریخی دو شهر تهران و پاریس نشان می‌دهد که هر دو از جهت تحقق حق بر شهر با مسئله روبرو هستند. با این حال به نظر می‌رسد از منظر جایگاه حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری، وضعیت دو شهر با یکدیگر متفاوت باشد. یافته‌های حاصل از مطالعات اسنادی و نیز نتایج تحویل شده از مصاحبه‌های عمیق با متخصصان تهیه‌کننده یا مجری طرح جامع تهران نشان دهنده تقلیل دادن مفهوم حق بر شهر به «حق دسترسی به کاربری‌ها و شبکه

آمایش فضا و ژئوماتیک

حمل و نقل عمومی برای همه» است. این تصور، اگر چه بخشی از حقوق شهروندان برای زندگی شهری را پوشش می‌دهد، اما عمدتاً با نگاهی کالبدگرایانه به شهر می‌نگرد و حق شهروندان برای برخورداری از فضای با هویت و با فرهنگ غنی را نادیده می‌گیرد.

طرح جامع حتی در مواردی به تضييع حقوق طبقه محروم نیز دامن زده است. برای مثال، در مصاحبه با یکی از دانشجویان منتقد طرح جامع (سید امیر منصوری، عضو هیئت علمی دانشگاه تهران) چنین آمده که «اقدامات طرح جامع باعث شده رشد زمین‌های شمال شهر بیشتر از رشد قیمت در جنوب شهر باشد. این تبعیض و جلوه‌ای از بی‌عدالتی است»^۱. در نمونه‌ای دیگر (مصاحبه با ناصر براتی عضو هیئت علمی دانشگاه امام خمینی و معاون سابق نهاد تهران) چنین آمده که «سیاست طرح جامع درباره جنوب شهر این است که جمعیت تثبیت شود. این سیاست خیانت به مردم جنوب شهر است. زیرا در جنوب شهر، تراکم بسیار شدید است و جایی برای اضافه کردن خدمات نیست و فضا اشباع کامل است. این در حالی است که در جنوب شهر کمبود خدماتی وجود دارد. این سیاست یعنی زندگی مردم جنوب شهر بهتر نمی‌شود. اما خدمات به شمال شهر می‌روند که هم پول، هم زور و هم زمین در آن‌جا وجود دارد». بنابراین، طرح جامع تهران از حیث معیار حق بر شهر، حداکثر در پله چهارم از نردبان، یعنی سطح «دسترسی برابر به زیرساخت‌ها و خدمات شهری» قرار می‌گیرد. هر چند که ممکن است این دسترسی نیز به صورت برابر تأمین نشده باشد و حتی در مواردی طرح جامع منجر به افزایش نابرابری‌های کالبدی شده باشد. شایان ذکر است که پژوهش‌های آتی در مورد حق بر شهر در تهران، می‌توانند به محدوده سیاسی شهر تهران بسنده نکنند و به شهرهای اقماری اطراف نظیر پردیس و پرد نیز توجه کنند (خیرالدین و حکیم‌زاده اصل، ۱۳۹۵: ۱۰۵).

اما برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس، برای موضوعاتی نظیر «ارتقاء کیفیت زندگی»، «توسعه اجتماعی و اقتصادی» و «دسترسی به مسکن اجتماعی» سیاست‌گذاری می‌کند. در مصاحبه‌های انجام شده نیز بر ابعاد کالبدی و اجتماعی حق بر شهر تأکید شده است. برای مثال، در مصاحبه با یولی ناسیمانتو (معاون کمیسیون زیست منطقه‌ای و کلانشهر در انستیتو آمایش و شهرسازی ایل دو فرانس (یوریف))، به حق «داشتن کیفیت زندگی خوب برای همه»، «سطح بالای اجتماعی-اقتصادی مردم»، «دسترسی محلی به فرهنگ، تفریحات و سرگرمی، اسکان مناسب، دسترسی به همه تجهیزات شهر» و «دسترسی همه شهروندان به زندگی با کیفیت نظیر دسترسی به تحصیلات، سلامت، تجهیزات بهداشتی و درآمدی که اجازه زندگی درست را بدهد» اشاره شده است. بنابراین، این برنامه در پله ششم، یعنی «دسترسی برابر به موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی» قرار می‌گیرد. جدول شماره ۳ وضعیت دو برنامه را بر مبنای نردبان شکل یک مقایسه کرده است.

۱ - همانگونه که پیشتر در بررسی زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی برای تحقق حق بر شهر در تهران اشاره شد، مسئله شکاف میان شمال و جنوب شهر تهران دست کم از زمان پهلوی دوم به موضوعی قابل توجه تبدیل شده است (حبیبی، ۱۳۸۲؛ هورکاد، ۱۳۸۸: ۱۱-۱۰؛ خیرالدین، ۱۳۸۹). اهمیت این نابرابری از آن جهت است که درک شهروندان از موقعیت خودشان به صورت ناخودآگاه همراه با مقایسه خود با دیگران انجام می‌شود. در نتیجه نابرابری سبب می‌شود که همه، حتی گروه‌های برخوردار رضایت کمتری پیدا کنند (پین، ۱۳۹۸ و رنگرز و دیگران، ۱۳۹۷). تحقیقات نشان می‌دهد که این نابرابری باعث نارضایتی در همه شهروندان تهرانی شده است (Shokouhbidhendi & Abbaspour, 2022).

جدول ۳. مقایسه وضعیت دو برنامه تهران و پاریس از حیث موقعیت در نردبان حق بر شهر (منبع: نگارندگان)

حق بر شهر	طرح جامع تهران	برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس	توضیحات
حق زندگی شهری	×	×	
حق برخورداری از فضای غنی فرهنگی	×	×	
دسترسی برابر به موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی	×	✓	برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس، برای موضوعاتی نظیر «ارتقاء کیفیت زندگی»، «توسعه اجتماعی و اقتصادی» و «دسترسی به مسکن اجتماعی» سیاست‌گذاری می‌کند.
دسترسی برابر به فرصت‌های آموزشی	×	✓	
دسترسی برابر به زیرساخت‌ها و خدمات شهری	✓	✓	یافته‌های حاصل از مطالعات نشان دهنده‌ی تقلیل مفهوم حق بر شهر به «حق دسترسی به کاربری‌ها و شبکه حمل و نقل عمومی برای همه» در طرح جامع تهران است.
رفع تبعیض سنی و وضعیت سلامتی	✓	✓	
رفع تبعیض جنسیتی	✓	✓	
رفع تبعیض دینی و نژادی	✓	✓	

Table 3. Comparing the status of the two programs of Tehran and Paris in terms of their position on the ladder of rights to the city (Source: Authors)

به طور ساده‌تر شاید بتوان این طور توضیح داد که اگر هشت پله برای توجه به حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری وجود داشته باشد، طرح جامع تهران در پله چهارم و برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس در پله ششم قرار داشته‌اند. به عبارت دیگر، اگرچه طرح پاریس الگویی برای تهیه‌کنندگان طرح جامع تهران محسوب می‌شد، اما محتوایی از آن طرح که به تحقق حق بر شهر مربوط می‌شد کمتر مورد توجه برنامه‌ریزان شهری تهران قرار گرفته‌اند.

۷- نتیجه‌گیری

چنانکه اشاره شد، حق بر شهر را می‌توان حق شهروندان برای زندگی در شهر به مثابه یک فضای فرهنگی غنی و متنوع دانست که به تمام ساکنان تعلق دارد و اینکه همه بدون هیچگونه تبعیض جنسیتی، سنی، وضعیت سلامتی، درآمد، ملیت،

نژاد، وضعیت مهاجرت و یا گرایش‌های سیاسی و دینی حق زندگی شهری و نگهداری هویت و خاطرات فرهنگی دارند. در این نگاه، برنامه‌های توسعه شهری بر تحقق این حق یا سلب آن برای شهروندان اثرگذار خواهند بود. اینکه یک برنامه توسعه شهری تا چه اندازه به حق بر شهر التزام دارد یا ندارد را نمی‌توان به صورت صفر یا صد مشخص کرد. بلکه باید التزام برنامه‌های توسعه شهری به حق بر شهر را در قالب یک طیف تعریف کرد. در این پژوهش با الهام از ایده نردبان مشارکت، نردبانی هشت پله‌ای برای ارزیابی حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری پیشنهاد شده است که شامل رفع تبعیض دینی و نژادی، رفع تبعیض جنسیتی، رفع تبعیض سنی و وضعیت سلامتی، دسترسی برابر به زیرساخت‌ها و خدمات شهری، دسترسی برابر به فرصت‌های آموزشی، دسترسی برابر به موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی، حق برخورداری از فضای غنی فرهنگی و حق زندگی شهری می‌شود.

بررسی و مطالعه فرایند رشد و توسعه کلان شهرهای جهانی، نمایانگر شکل‌گیری شرایط کیفی نابه‌سامان و در پاره‌ای موارد بحرانی در محیط‌های سکونت به عنوان یکی از مهم‌ترین آثار و پیامدهای سیاست‌های توسعه شهری است. این واقعیت در کشورهای در حال توسعه در شکل‌های حادثی بروز و ظهور پیدا کرده و زمینه‌ساز پدیدار شدن مسائل عدیده سیاسی، اجتماعی و اقتصادی شده است. با وجود این معضل نبود یا سطح نازل کیفیت در محدوده‌های مسکونی شهری منحصر به کشورهای جهان سوم نبوده و در کشورهای پیشرفته صنعتی نیز به مثابه یکی از مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی نظام سیاست‌گذاری و مدیریت شهری این کشورها محسوب شده و در نتیجه می‌توان آن را مسأله‌ای با وسعت و دامنه جهانی دانست. از این رو توجه به طرح‌های توسعه شهری از اهمیت برخوردار است.

همچنین بررسی تطبیقی دو برنامه تهران و پاریس با استفاده از این مقیاس پیشنهادی مشخص می‌سازد که مفهوم حق بر شهر در طرح جامع تهران تقلیل یافته است و اگرچه سند طرح جامع تهران بخشی از حقوق شهروندان برای زندگی شهری را مورد توجه قرار می‌دهد، اما عمدتاً با نگاهی کالبدگرایانه به شهر می‌نگرد^۱ و حق شهروندان برای برخورداری از فضای با هویت و با فرهنگ غنی را نادیده می‌گیرد. در مقابل، در برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس، سطح بالاتری از حق بر شهر مورد توجه قرار گرفته است، به قسمی که برای موضوعاتی نظیر «ارتقای کیفیت زندگی»، «توسعه اجتماعی و اقتصادی» و «دسترسی به مسکن اجتماعی» سیاست‌گذاری می‌کند. در نتیجه برنامه آمایش و توسعه پایدار پاریس حق بر شهر را در سطح «دسترسی برابر به موقعیت‌های اقتصادی و اجتماعی» در دستور کار خود قرار داده است. با توجه به

^۱ - اینکه چرا بسیاری از برنامه‌ریزان شهری در ایران نسبت به ابعاد فرهنگی و اجتماعی شهر توجه لازم را مبذول نمی‌دارند، نیازمند بحث عمیق‌تری است که در این مقاله نمی‌گنجد و می‌تواند موضوعی برای پژوهش‌های آتی باشد. اما در اینجا به اختصار اشاره می‌شود که این رویکرد کالبدگرایانه احتمالاً ریشه در سیر تکوین دانش شهرسازی در ایران و شیوه آموزشی و نظام اجرایی آن دارد. نخست از نظر سیر تکوین دانش شهرسازی، باید اشاره کرد که شهرسازی به معنای مدرن آن که مثلاً با کتاب‌هایی نظیر «شهرسازی و طرح ریزی شهر در ایران» نوشته سعدالدین رشدیه آغاز شد معمولاً با رویکرد مداخله‌جویانه و کالبدگرایانه همراه بوده است. استفاده از واژه طرح به جای برنامه در ترجمه کلمه plan نیز می‌تواند موجد همین نگاه کالبدگرایانه باشد. به ویژه در برنامه‌های توسعه شهری (که با نام طرح‌های جامع و تفصیلی) شناخته می‌شوند، سیر تاریخی طی شده از زمان مداخله کارشناسان آمریکایی در تهیه این برنامه‌ها در قالب کمک‌های اصل چهار ترومن تا زمان حاضر عمدتاً در جهت تعیین تکلیف کاربری زمین و تعداد طبقات و تراکم مجاز بوده است. دوم، از منظر شیوه آموزشی نیز، باید اذعان کرد که نزدیک شدن شهرسازی به معماری نیز ممکن است به نگاه کالبدی بسیاری از شهرسازان منجر شده باشد. سوم اینکه از نظر نظام اجرایی نیز، از آنجا که طرح‌های توسعه شهری معمولاً به شهرداری‌ها ابلاغ می‌شوند و شهرداری‌ها نیز به ویژه از زمان خودکفایی مالی به کسب درآمد از محل صدور پروانه ساخت و ساز می‌اندیشند، وجه کالبدی در برنامه‌ها اصل قرار گرفته است. تدقیق و تشریح این بحث می‌تواند در پژوهش‌های آتی صورت پذیرد.

اینکه افق زمانی طرح جامع تهران نزدیک است و موقع بازنگری این برنامه فرارسیده، پیشنهاد این پژوهش، این است که اولاً در شرح خدمات طرح جامع جدید توجه بیشتری به وجوه مختلف غیرکالبدی طرح مبذول شود و حقوق مختلف شهروندان (به ویژه حق برخورداری از فضای غنی فرهنگی) مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گیرد؛ ثانیاً پیش از تصویب، برنامه در معرض قضاوت گروه‌های مختلف شهروندان و نخبگان گذارده شود (در صورت امکان تدوین برنامه در چارچوب فرآیند جمع‌سپاری می‌تواند سطح بالاتری از مشارکت را نسبت به گذشته ایجاد کند) و تصویب آن منوط به جلب مشارکت کنش‌گران مختلف شود؛ ثالثاً در فرآیند اجرا باید حقوق عامه بر حقوق خصوصی ترجیح یابد و چنانچه هر اقدامی سبب تضییع بخشی از حقوق عامه شود (مثل هر گونه بلندمرتبه‌سازی، هر گونه ساخت و ساز در فضاهای سبز و باز، هر نوع افزایش تراکم یا افزایش تعداد واحد یا تعداد طبقات که منجر به افزایش جمعیت‌پذیری شود، هرگونه تغییر در منظر بافت‌های تاریخی، هرگونه تغییر کاربری که منجر به کاهش سرانه دسترسی به خدمات شود، هر ساخت و سازی که پارکینگ مورد نیاز خود را تأمین نکند، و یا هر شکل دیگری از تحدید و تضییع حقوق عامه) موافقت با آن اقدام باید منوط به جبران خسارت وارد شده به منفعت عمومی (مثلاً از طریق تأمین کاربری‌های خدماتی و فضای سبز با مساحت و کیفیت مشابه، ایجاد پارکینگ، اهدای زمین به بانک زمین شهری، انتقال حق توسعه و ...) صورت پذیرد.

در نهایت لازم است اشاره شود که پژوهش‌های آتی می‌توانند به موضوعاتی نظیر «بررسی کمی تفاوت در تحقق حق بر شهر در برنامه‌های توسعه شهری تهران و پاریس»، «دلایل و زمینه‌های کم‌توجهی برنامه‌ریزان شهری در ایران نسبت به وجوه غیرکالبدی» و «مقایسه طرح جامع تهران با اسناد مشابهی در سایر کلان‌شهرهای موفق در نوآوری‌های شهری و مشارکت مردمی» بپردازند.

منابع

- اپور (۱۳۸۴). *مأموریت / پور در تهران*. ۲۲-۱۲ خرداد ۱۳۸۴. مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران. گزارش منتشر نشده.
- اشتیاقی، م. و شارع‌پور، م. (۱۳۹۹). بررسی مفهوم حق به شهر در سیاستگذاری شهری. *مطالعات توسعه پایدار شهری و منطقه‌ای*. دوره ۱. شماره ۲. https://www.srds.ir/article_127600.html.
- اشرف، ا. (۱۳۸۹). *کالبدشکافی انقلاب: نقش کارگران صنعتی در انقلاب ایران*. گفتگو. فروردین ۱۳۸۹. شماره ۵۵.
- افروغ، ع. (۱۳۷۷). *فضا و نابرابری اجتماعی: ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و پیامدهای آن*. دانشگاه تربیت مدرس.
- افروغ، ع. (۱۳۷۷). *فضا و جامعه: فضا و نابرابری اجتماعی: ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و پیامدهای آن*. انتشارات دانشگاه تربیت مدرس. تهران. چاپ اول.
- امامی‌مبیدی، ع.، اعظمی، آ. و حق‌دوست، ا. (۱۳۸۸). بررسی عوامل زیست‌محیطی مؤثر بر قیمت منازل مسکونی تهران به روش هدائیک. *نشریه تحقیقات اقتصادی دانشگاه تهران*. ۸۷. ۲۷-۵۲. https://jte.ut.ac.ir/article_20013.html
- بوم‌سازگان، مهندس‌ان مشاور (۱۳۸۵). *طرح راهبردی- ساختاری توسعه شهر تهران: طرح جامع تهران (۱۳۸۵)*. خلاصه گزارش نهایی طرح (ویرایش اول). نهاد مدیریت و برنامه‌ریزی تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران. زمستان ۱۳۸۵.

- بیات، آ. (۱۳۹۱). سیاست‌های خیابانی، جنبش تهریستان در ایران. (س.ا. چاشمی، مترجم). پردیس دانش.
- پین، ک. (۱۳۹۸). نردبان شکسته: چگونه نابرابری بر طرز فکر، زندگی و مرگ ما تأثیر می‌گذارد. (س. پرهیزکاری، مترجم). نشر میلکان.
- توفیق، ف. (۱۳۸۴). آمایش سرزمین: تجربه جهانی و انطباق آن با وضع ایران. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران. چاپ اول. تهران.
- جوادزاده، ع. (۱۳۸۷). بررسی نوشته‌های غربی درباره موضع و نقش حوزه علمیه قم در انقلاب اسلامی با تکیه بر معیارهای تاریخی در غرب و انقلاب اسلامی. مجموعه مقالات. انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره). قم.
- حبیبی، س. م. (۱۳۸۲). از شار تا شهر؛ تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن: تفکر و تأثر. انتشارات دانشگاه تهران. تهران.
- خزایی، م.، ابهری، م.، مظفری، م. (۱۴۰۰). تحلیل مفهومی انگاره حق به شهر با تأکید بر تحولات فضایی شهر تهران. فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس. دوره: ۱۳. شماره: ۴۷، <https://civilica.com/doc/1495792>.
- خیرالدین، ر. (۱۳۸۹). تحلیل زمین مرجع اقدامات مدیریت شهری تهران در دوره ۱۳۷۲-۱۳۸۶: به سوی یکپارچگی شهری یا تشدید شکاف فضایی؟ نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی. شماره ۴۲. تابستان ۸۹. صص ۷۱-۸۲. https://jfaup.ut.ac.ir/article_22615.html.
- خیرالدین، ر. و حکیم‌زاده‌ی اصل، و. (۱۳۹۵). کاربست الگوی یکپارچگی نظام اسکان و اشتغال در ارزیابی تعادل فضایی هسته‌های جدید شهری (مطالعه‌ی موردی شهر جدید پردیس در کلانشهر تهران). فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره بیستم. شماره ۳. <http://hsmmp.modares.ac.ir/article-21-4658-fa.html>.
- خیرالدین، ر. و دلایی میلان، ا. (۱۳۹۵). نظام حقوق شهرسازی ایران در پرتو قوانین و مقررات اسلامی (تبیین الگوی برهم‌کنش حقوق عمومی و خصوصی). مدیریت شهری و روستایی. <http://ijurm.imo.org.ir/article-fa.html> ۹۶۶-۱۱۶۶.
- خیرالدین، ر. و کامیار، غ. و دلایی میلان، ا. (۱۳۹۵). تعادل بخشی بین حقوق مالکانه و منافع عمومی در اقدامات نوسازانه شهری (از تعارض منافع تا تعادل حقوق در قوانین سلب و تأمین حقوق مالکانه). پژوهش‌های معماری اسلامی. دوره ۴. شماره ۴. زمستان. <http://jria.iust.ac.ir/article-fa.html> ۱۶۰۹-۱۶۰۹.
- رفیعیان، م و رضوی، ح (۱۳۸۸). ارتقای کیفیت محیط شهری با استفاده از رویکرد برنامه‌ریزی طراحی محور (تاثاتر شهر و پهنه پیرامون). فصلنامه آمایش فضا و ژئوماتیک. دوره ۱۴. شماره ۲. <http://hsmmp.modares.ac.ir/article-fa.html> ۱۲۲۶-۲۱۶۰۹.
- رنگرز، ش.، دانشپور، س.ع. و شکوهی بیدهندی، م.ص. (۱۳۹۷). تأمین اشتغال یا تأمین خدمات و دسترسی بررسی سهم عوامل مختلف در احساس نابرابری در مقیاس منطقه‌ای. مورد کاوی مجموعه شهری اصفهان. اولین کنفرانس ملی پدافند کالبدی با محوریت عمران، معماری و شهرسازی. <https://civilica.com/doc/954531>.
- ریگین، چ. (۱۳۸۸). روش تطبیقی: فراسوی راهبردهای کمی و کیفی. (م. فاضلی، مترجم). نشر آگه. تهران.
- زیاری، ک و عابدینی، ا (۱۳۸۷). تفکیک، افراز و مقررات و قوانین آن در برنامه ریزی شهری ایران. فصلنامه آمایش فضا و ژئوماتیک. دوره ۱۳. شماره ۲. <http://hsmmp.modares.ac.ir/article-21-5901-fa.html>.
- صالحی‌امیری، س. ر.، و خدایی، ز. (۱۳۸۹). ویژگی‌ها و پیامدهای اسکان غیررسمی و حاشیه‌نشینی شهری در کلان‌شهر تهران. نشریه مطالعات شهری. ۸(۲). ۳۰-۴۵. https://ijsp.ut.ac.ir/article_21899.html.

- صدیق‌سروستانی، ر. و نصر اصفهانی، آ. (۱۳۸۹). اعتیاد، طرد اجتماعی و کارتن‌خوابی در شهر تهران. *مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران*. سال اول. شماره چهارم. زمستان ۸۹. صص ۱۸-۱. https://ijsp.ut.ac.ir/article_22692.html
- عاشوری، م. و وروایی، ا. (۱۳۸۹). خانواده و روسپیان خیابانی. *فصلنامه حقوق*. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دوره ۴۰. شماره ۱. بهار ۸۹. صص ۲۰-۱. https://jqlq.ut.ac.ir/article_20844.html
- عندلیب، ع. (۱۳۸۸). نهاد برنامه‌ریزی توسعه شهری تهران: گذشته، حال و آینده. *ماهنامه‌ی منظر*. شماره ۱. پاییز ۱۳۸۸. صص ۳۳-۲۵. https://www.manzar-sj.com/article_216.html
- فرمانفرمائی، ع. (۱۳۴۷). *طرح جامع تهران*. سازمان برنامه.
- فریور صدری، ب. (۱۳۸۸). مروری بر جریان برنامه‌ریزی شهری در تهران. *ماهنامه‌ی منظر*. شماره ۱. پاییز ۱۳۸۸. صص ۳۷-۳۴. https://www.manzar-sj.com/article_217.html
- فکوهی، ن. (۱۳۸۳). *انسان شناسی شهری*. نشر نی. تهران.
- فلیک، آ. (۱۳۸۸). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. (ه. جلیلی، مترجم). نشر نی. تهران.
- قالبیاف، م. (۱۳۸۷). نامه شماره ۸۷۱۰/۸۷۱۷۸۰۳ مورخ ۸۷/۲/۳۰. از طرف شهردار تهران.
- کلاتری، ع. و صدیقی کسمایی، م. (۱۳۹۶). از مطالبه‌ی حق به شهر تا شکل‌گیری انقلاب شهری (شهر تهران، سال ۱۳۵۷). *مطالعات جامعه‌شناسی شهری*. سال هفتم. تابستان ۱۳۹۶. شماره ۲۳. <https://sanad.iau.ir/journal/urb/Article/657034?jid=657034>
- مارکس، ک. (۱۳۷۷). *هجدهم برومر: لوئی بناپارت*. (ب. پرهام، مترجم). نشر مرکز. تهران.
- مارکس، ک. (۱۳۸۰). *جنگ داخلی در فرانسه، ۱۸۷۱*. (ب. پرهام، مترجم). نشر مرکز. تهران.
- مارکس، ک. (۱۳۸۱). *نبردهای طبقاتی در فرانسه: از ۱۸۴۸ تا ۱۸۵۰*. (ب. پرهام، مترجم). نشر مرکز. تهران.
- مجلس سنا (۱۳۵۲). *قانون نظارت بر گسترش شهر تهران*. مصوب ۱۳۵۲/۰۵/۱۷. پایگاه بانک قوانین کشور. <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=14004>. دسترسی ۱۳۹۲/۴/۱۹.
- مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۹). *قانون تأسیس استان البرز*. شماره ۴۱۲/۳۰۵۸۸. سامانه‌ی قوانین مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/78229>. دسترسی ۱۳۹۲/۴/۸.
- مدنی‌پور، ع. (۱۳۸۱). *تهران: ظهور یک کلان‌شهر*. (ح. ذرازند، مترجم). تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- مرصوسی، ن. (۱۳۸۲). *تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران (مطالعه موردی شهرداری تهران)*. رساله دکتری. دانشگاه تربیت مدرس.
- مرصوسی، ن. (۱۳۸۳). *توسعه یافتگی و عدالت اجتماعی شهر تهران. فصل‌نامه‌ی پژوهش‌های اقتصادی*. شماره ۱۴. زمستان ۱۳۸۳. ۳۱-۱۹. <https://sid.ir/paper/86388/fa>
- مرصوسی، ن.؛ علی اکبری، ا.؛ سفاهن، ا. و بوستان احمدی، و. (۱۴۰۲). تحلیل مولفه‌های شهر عادل و رابطه آن با حق به شهر در کلانشهر تهران. *مهندسی جغرافیایی سرزمین*. بهار ۱۴۰۲ - شماره ۱۵. (۱۸ صفحه - از ۱۷ تا ۳۴) Doi: 10.22034/jget.2023.143217
- معینی‌فر، م. (۱۴۰۳). *موجه سازی حق به شهر در فقه امامیه. پژوهش‌های معماری اسلامی*. دوره ۱۲. شماره ۴. Doi: 10.61186/jria.12.4.1
- مهندس مشاور آتک (۱۳۷۱). *طرح جامع ساماندهی تهران*. وزارت مسکن و شهرسازی.
- نهاد مطالعات و تهیه طرح‌های توسعه شهری تهران (۱۳۸۶). *طرح راهبردی ساختاری توسعه و عمران شهر تهران (طرح جامع تهران)*. دبیرخانه شورای عالی شهرسازی و معماری ایران.
- هاروی، د. (۱۳۷۶). *عدالت اجتماعی و شهر*. (ف. حسامیان، م. ر. حائری، ب. منادی‌زاده، مترجمان). شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری (وابسته به شهرداری تهران). تهران. چاپ اول.
- هورکاد، ب. (۱۳۸۸). *تهران البرز*. (س. سهامی، مترجم). ناشر محقق - ترانه. ویرایش اول. چاپ اول.

- هیئت دولت (۱۳۷۴). طرح ریزی و مدیریت مجموعه شهری تهران و سایر شهرهای بزرگ کشور و شهرهای اطراف آن‌ها. پایگاه اینترنتی معاونت شهرسازی و معماری وزارت راه و شهرسازی. <http://www.shahrsazi-mhud.ir/Laws/Laws.asp?LawID=119>. دسترسی ۱۳۹۲/۴/۸.
- هیئت دولت (۱۳۸۲). کلیات، مشخصات و شروط تحقق اهداف طرح مجموعه شهری تهران. شماره: ۲۷۹۹۹-۴۹۴۵. تاریخ: ۱۳۸۲، ۰۳، ۰۵. سامانه‌ی قوانین مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/123723>. دسترسی ۱۳۹۲/۴/۸.
- Afrogh, E. (2008). *Space and Social Inequality: Presenting a Model for Spatial Segregation and Its Consequences*. Tarbiat Modares University. (In Persian).
- Afrogh, E. (2008). *Space and Society: Space and Social Inequality: Presenting a Model for Spatial Segregation and Its Consequences*. Tarbiat Modares University Press. Tehran. First edition. (In Persian).
- American Geographical Society. (1951). Geography, justice, and politics at the 1919 Paris Conference. American Geographical Society.
- Andalib, A. (2009). Tehran Urban Development Planning Institute: Past, Present and Future. *Manzar Monthly*. Issue 1. 33-25. https://www.manzar-sj.com/article_216.html. (In Persian).
- APUR (2005). Apur mission in Tehran. June 12-22. 2004. Tehran City Planning and Studies Center. unpublished report.
- APUR (Atelier Parisien d'Urbanisme) (2001). Analyse économique, sociale et urbaine: Bilan analytique.
- APUR (Atelier Parisien d'Urbanisme). (2005). Mission de l'APUR à Téhéran.
- Arnstein, S. R. (1969). A Ladder of Citizen participation Journal.
- Ashouri, M. and Varvaei, A. (2010). Family and street prostitutes. *Law Quarterly. Journal of the Faculty of Law and Political Sciences*. 40 (1). 1-20. https://jfq.ut.ac.ir/article_20844.html. (In Persian).
- Ashraf, A. (2009). Dissecting the Revolution: The Role of Industrial Workers in the Iranian Revolution. *Dialogue*. 55. (In Persian).
- ATEK Consulting Engineers (1992). Tehran Comprehensive Plan. Ministry of Housing and Urban Development. (In Persian).
- Bayat, A. (2012). *Street Politics, the Poor Movement in Iran*. (S. A. Chashmi, translator). Pardis Danesh. (In Persian).
- Bomsazgan, Consulting Engineers (2006). Strategic-Structural Plan for the Development of Tehran City: Tehran Comprehensive Plan (2006). Summary of the Final Report of the Plan (First Edition). Tehran Urban Development Planning and Management Organization. Winter 2006. (In Persian).
- Castro Seixas, E. (2021). Urban (Digital) Play and Right to the City: A Critical Perspective. *Front. Psychol.* 12:636111. doi: 10.3389/fpsyg.2021.636111
- Cohen, D., & Kotter, J. P. (2012). *The heart of change: Real-life stories of how people change their organizations*. Harvard Business Press.
- Cohen, M., Baudoin, R., Palibrk, M., Persyn, N., Rhein, C. (2012). Urban biodiversity and social inequalities in built-up cities: New evidences, next questions. The example of Paris, France. *Landscape and Urban Planning*. Elsevier. 106 (3). 277–287.
- DATAR. (2005). French Delegation for Territorial Development. Premier ministre. ministère de l'Équipement de Transports, de l'Aménagement du territoire, du tourisme et de la Mer. Secrétariat de l'état à l'aménagement du territoire.
- DATAR. (2012). Des images de la France en l'an 2040. Délégation interministérielle à l'aménagement du territoire et à l'attractivité régionale.
- Emami Meybodi, A., Azami, A., Haghdost, E. (2009). Study of environmental factors affecting the price of residential houses in Tehran using the hedonic method. *Journal of Economic Research*, University of Tehran. Summer 2009. 87. 52-27. https://jte.ut.ac.ir/article_20013.html. (In Persian).

- Eshtiaghi, M. & Sharepour, M. (2010). Examining the Concept of the Right to the City in Urban Policy-Making. *Sustainable Urban and Regional Development Studies*. 1 (2). https://www.srds.ir/article_127600.html. (In Persian).
- Fakuhi, N. (2004). *Urban Anthropology*. Nei Publishing House. Tehran. (In Persian).
- Farivar Sadri, B. (2009). A Review of Urban Planning in Tehran. *Manzar Monthly*. 1. 37-34. https://www.manzar-sj.com/article_217.html. (In Persian).
- Farmanfarmaian, A. (2010). Tehran Comprehensive Plan. Planning Organization. (In Persian).
- Flick, O. (2009). *An Introduction to Qualitative Research*. (H. Jalili, translator). Ney Publishing House. Tehran. (In Persian).
- Ghalibaf, M. (2008). Letter No. 8717803/8710 dated 2/30/08. From the Mayor of Tehran. (In Persian).
- Government Board of I.R. Iran. (1995). Planning and Management of the Urban Complex of Tehran and Other Major Cities of the Country and Their Surrounding Cities. Website of the Deputy of Urban Planning and Architecture of the Ministry of Roads and Urban Development. <http://www.shahrsazi-mhud.ir/Laws/Laws.asp?LawID=119>. Accessed 8/4/1392. (In Persian).
- Government Board of I. R. Iran (2003). Generalities, specifications and conditions for achieving the goals of the Tehran Urban Complex Plan. Number: 4945T27999H. Date: 2003.03.05. Law System of the Research Center of the Islamic Consultative Assembly. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/123723>. Accessed 8/4/1392. (In Persian).
- Habibi, S. M. (2003). *From Town to City; A Historical Analysis of the Concept of the City and Its Physical Appearance: Thought and Influence*. University of Tehran Publications. Tehran. (In Persian).
- Habibi, S. M., Shokouhbidhendi, M.S., Dizani, E., Khaliji, K. (2012). Management of contemporary urban transformation in Iran: Urban development plans or Commission of the 5th Article – Case of Qazvin. International Conference of Urban Change in Iran. University College London.
- Harvey, D. (1997). *Social Justice and the City*. (F. Hessamian, M.R. Haeri, B. Monadizade, translators). Urban Planning and Processing Company (affiliated with Tehran Municipality). Tehran. First edition. (In Persian).
- Harvey, D. (2003). *Paris, capital of modernity*. Routledge.
- Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53, 23–40.
- Horcade, B. (2009). *Tehran Alborz*. (S. Sahami, translator). Mohaghegh-Taraneh Publisher. First edition. First edition. (In Persian).
- IAUÎ dF, Institut Aménagement et Urbanisme d'île de France (2012). île de France 2030 : Vision Régional : Projet de schéma directeur de la région île de France (SDRIF). Conseil régional d'Î le de France. Vol 1.
- Institution of studies and preparation of urban development plans of Tehran (2006). strategic structural plan for the development and construction of the city of Tehran (Tehran Comprehensive Plan). Secretariat of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran.
- Islamic Consultative Assembly. (2010). Law on the Establishment of Alborz Province. No. 30588/412. System of Laws of the Research Center of the Islamic Consultative Assembly. <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/78229>. Accessed 8/4/1392. (In Persian).
- Javadzadeh, A. (2008). *A Study of Western Writings on the Position and Role of Qom Seminary in the Islamic Revolution, Relying on Historical Criteria in the West and the Islamic Revolution*. Collection of Articles. Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. Qom. (In Persian).
- Kalantari, A. and Sedighi Kasmaei, M. (2017). From the Demand for the Right to the City to the Formation of the Urban Revolution (Tehran, 1978). *Urban Sociological Studies*. 7 (23). (In Persian). <https://sanad.iau.ir/journal/urb/Article/657034?jid=657034>. (In Persian).
- Kempin Reuter, T. (2019). Human rights and the city: Including marginalized communities in urban development and smart cities. *Journal of Human Rights*. <https://doi.org/10.1080/14754835.2019.1629887>
- Keshavarzian, A. (2009). *Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace*. Cambridge University Press.

- Khazaei, M., Abhari, M., Mozaffari, M. (2001). A Conceptual Analysis of the Right to the City with an Emphasis on Spatial Developments in Tehran. *Quarterly Journal of Geography and Urban Planning: Zagros Perspective*. 13 (47), <https://civilica.com/doc/1495792/>. (In Persian).
- Kheyroddin R, Hakimzadeh Asl V. (2016). The Application of Jobs-Housing Balance in Spatial Balancing Assessment of New Towns (Case study of Pardis New Town in Tehran Metropolitan Region, Iran). *MJSP*, 20 (3), 105-129. URL: <http://hsmmp.modares.ac.ir/article-21-4658-fa.html>. (In Persian).
- kheyroddin R, kamyar G, Dalaei Milan E. (2016). Iranian civil rights system in the light of Islamic laws and regulations (Explanation the pattern of the interaction between public and private rights). *Islamic Architectural Research*, 15 (43), 31-50. URL: <http://ijurm.imo.org.ir/article-1-966-fa.html>. (In Persian).
- kheyroddin R, kamyar G, Dalaei Milan E. (2017). Balancing between property right and public interests in urban regeneration measures (from interests conflict to legal balance). *JRIA*, 4 (4), 22-39. URL: <http://jria.iust.ac.ir/article-1-609-fa.html>. (In Persian).
- Kheyroddin R. (2010). Geo-reference analysis of Tehran urban management measures in the period 1993-2007: Towards urban integration or intensifying spatial gap?. *Journal of Fine Arts, Architecture and Urban Planning*. 42. 71-82, https://jfaup.ut.ac.ir/article_22615.html. (In Persian).
- Lefebvre, H. (1974). *Le Droit à la ville: suivi de Espace et Politique*. Anthropos.
- Lefebvre, H. (2000). *Writings on cities*. translated and edited by Eleonore Kofman and Elizabeth Lebas. Blackwell Publishers.
- Madanipour, A. (2002). *Tehran: The Emergence of a Metropolis*. (H. Zarazvand, translator). Tehran: Pardash and Urban Planning Company. (In Persian).
- Mairie de Paris. (2005). *Projet d'aménagement et de développement durable. Orientaion d'aménagement par quartier ou par secteur. Plan local d'urbanisme (PLU)*.
- Margolf, R. (2003). *Religion and royal justice in early modern France: The chambre de l'édit in Paris*. University of Pennsylvania Press.
- Marsousi, N.; Ali Akbari, A.; Safahan, A. and Bustan Ahmadi, V. (2023). Analysis of the Components of a Just City and Its Relationship with the Right to the City in the Tehran Metropolis. *Geographical Engineering of the Land*. Spring 2002 - Issue 15. (18 pages - from 17 to 34) Doi: 10.22034/jget.2023.143217. (In Persian).
- Marsusi, N. (2002). *Spatial Analysis of Social Justice in Tehran City (Case Study of Tehran Municipality)*. Ph.D. Thesis. Tarbiat Modares University. (In Persian).
- Marsusi, N. (2003). Development and Social Justice in Tehran. *Quarterly Journal of Economic Research*. Issue 14. Winter. 31-19. <https://sid.ir/paper/86388/fa>. (In Persian).
- Marx, K. (1998). *The Eighteenth Brumaire: Louis Bonaparte*. (B. Parham, translator). Markaz Publishing House. Tehran. (In Persian).
- Marx, K. (1999). *The Civil War in France, 1871*. (B. Parham, translator). Markaz Publishing House. Tehran. (In Persian).
- Marx, K. (2000). *Class Struggles in France: From 1848 to 1850*. (B. Parham, translator). Markaz Publishing House. Tehran. (In Persian).
- McClain, J., Chartier, R., & Kaplan, S. (1997). *Edo and Paris: Urban life and the state in the early modern era*. Cornell University Press.
- Mitchell, Don (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guildford Press.
- Moeinifar, M. (2024). Justification of the Right to the City in Islamic Jurisprudence. *Islamic Architecture Research*. 12 (4). Doi: 10.61186/jria.12.4.1. (In Persian).
- Payne, K. (2019). *Broken Ladder: How Inequality Affects Our Way of Thinking, Living, and Dying*. (S. Parhizkari, translator). Milkan Publishing. (In Persian).
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant. *GeoJournal*. 58 (2/3). 99-108.
- Qalibaf, M. (2007). Letter No. 8717803/8710 dated 20/5/08. from the mayor of Tehran.
- Rafiian, M. and Razavi, H. (2009). Improving the Quality of the Urban Environment Using a Design-Based Planning Approach (City Theater and Surrounding Areas). *Quarterly*

- Journal of Spatial Planning and Geomatics*. 14 (2). <http://hsmsp.modares.ac.ir/article-21-1226-fa.html>. (In Persian).
- Rafiyan, M. and Razavi, H. (2009). Improving the quality of the urban environment using a design-oriented planning approach (Theatreshahr and the surrounding area). *Space Planning and Design Quarterly*. 14 (2).
 - Ragin, Ch. (2009). *The Comparative method: Moving beyond quantitative and qualitative strategies*. (M. Fazeli, translator). Ageh Publishing. Tehran. (In Persian).
 - Rangarz, Sh., Daneshpour, S.A. and Shokouhbidhendi, M.S. (2018). Employment provision or service provision and access: examining the contribution of various factors to the feeling of inequality at the regional scale. Case study of Isfahan urban complex. *The first national conference on physical defense with a focus on civil engineering, architecture and urban development*. <https://civilica.com/doc/954531>. (In Persian).
 - Salehi-Amiri, S. R., and Khodai, Z. (2010). Characteristics and consequences of informal settlements and urban slums in Tehran metropolis. *Journal of Urban Studies*. 8 (2). 30-45. (In Persian). https://ijsp.ut.ac.ir/article_21899.html.
 - Secretariat of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran (2010). Resolution of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran regarding the assignment of the tasks of the Institute of Planning and Urban Development of Tehran to Tehran Municipality. No. 89/300/43454. dated 8/10/2010. website Legal Deputy and President's Parliament Affairs. <http://hvm.ir/lawdetailnews.asp?id=46272>. accessed 4/19/2013.
 - Seddigh-Sarvestani, R. and Nasr Esfahani, A. (2010). Addiction, social exclusion and sleeping rough in Tehran city. *Journal of Social Issues of Iran*. Year 1. Issue 4. Winter 89. 18-1. https://ijsp.ut.ac.ir/article_22692.html. (In Persian).
 - Senate of Iran (1973). Law on Supervision of the Expansion of Tehran City. Approved 1973/05/17. Database of the National Laws. <http://www.ghavanin.ir/detail.asp?id=14004>. Accessed 19/4/2013. (In Persian).
 - Shapiro, M. (2002). *Revolutionary justice in Paris. 1789-1790*. University of Chicago Press.
 - Shields, R. (2013). Lefebvre and the Right to the Open City? *Space and Culture*. 16 (3). 345-348. <https://doi.org/10.1177/1206331213491885>.
 - Shokouhbidhendi, M.S. & Abbaspour Kalmarzi, M. (2022). Spatial Justice Perceptions in High-Income and Low-Income Quarters of Tehran, Iran: Case Study of Niavaran and NematAbad Quarters. *Journal of Urban Planning and Development*. March. 148(1). DOI: 10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000741.
 - Soja, E. W. (2010). *Seeking Spatial Justice (Globalization and Community)*. University of Minnesota Press.
 - Tehran Urban Development Plans Studies and Preparation Institute. (2007). Strategic Structural Plan for the Development and Construction of Tehran City (Tehran Comprehensive Plan). Secretariat of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran. (In Persian).
 - Thompson, V. (2003). Telling spatial tales: Urban spaces and bourgeois identity in early nineteenth-century Paris. *In Urban history review*, 31 (1), 1-14.
 - Tofigh, F. (2005) *Spatial Planning: Global Experiences and Its Adaptation to the Situation of Iran*. Center for Urban Planning and Architecture Studies and Research in Iran. First Edition. Tehran. (In Persian).
 - Winter, B. (2008). *Hijab and the Republic: Uncovering the French Headscarf Debate*. Syracuse University Press. New York.
 - Zebardast, Esfandiar (2006). Marginalization of the urban poor and the expansion of the spontaneous settlements on the Tehran metropolitan fringe. *Cities*. 23 (6), 439-454.
 - Ziari, K. and Abedini, A. (2008). Separation, division and its regulations and laws in urban planning in Iran. *Quarterly Journal of Spatial Planning and Geomatics*. 13 (2). <http://hsmsp.modares.ac.ir/article-21-5901-fa.html>. (In Persian).